

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ƏDƏBİ AVTOBİOQRAFİYANIN NƏZƏRİYYƏSİ VƏ TİPOLOGİYASI

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Şəfəq Nizami qızı Dadaşova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər: akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
Teymur Həşim oğlu Kərimli

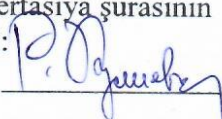
akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
Muxtar Kazım oğlu İmanov

filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev

filologiya elmləri doktoru
Cavanşir Əziz oğlu Əliyev

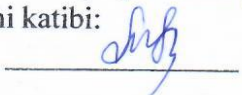
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

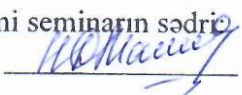
filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

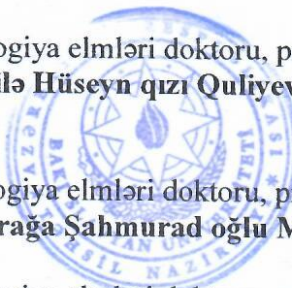

filologiya elmləri doktoru, professor
Nəsirağa Şahmurad oğlu Məmmədov

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nahidə Camal qızı Məmmədxanova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.

Avtobioqrafialar ədəbi prosesin ən qədim ifadə formalarından biri olsa da, onların nəzəriyyələşdirilməsi, konseptuallaşması XX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Avtobioqrafiyaların ədəbi əsər kimi dəyəri fransız tədqiqatçısı Filipp Løjen onların tarixini, ədəbi xüsusiyyətlərini nəzəri cəhətdən öyrənənə qədər ədəbiyyatşünaslıqda tədqiq edilməmişdi.

Filipp Løjenin avtobioqrafiyaya aid ilk məqaləsindən¹ sonra belə ədəbi əsərlərin sistemli şəkildə öyrənilməsinə maraq yarandı və həyat hekayələrinin təhlili qısa bir müddətdə təkcə ədəbiyyatşünaslığın deyil, bir sıra ictimai elmlərin də tədqiqat mövzusunə çevrildi. Bir sıra araşdırma mərkəzləri avtobioqrafik əsərlər, onların növləri, ədəbi mühitdə və ictimai həyatda rolu barədə tədqiqat aparmaq məqsədilə yaradıldı və bu sahədə çalışan alimləri ətrafında birləşirdi. Avto/Bioqrafiya Assosiasiyası² yarandı, avtobioqrafiyaya silsilə konfranslar həsr edildi³. Əvvəllər ümumilikdə öyrənilən memuar-avtobioqrafik əsərlər artıq geniş qruplara şaxələndi, bioqrafiyalar, gündəliklər, xüsusilə də avtobioqrafiyaların altjanrlar yaratma potensialı və bu altjanrların yaranmasını labüd edən səbəblər bir çox tədqiqatlara yol açdı.

Bioqrafiyalar müəllifin özünün deyil, başqa bir şəxsin həyatını təsvir etməsi, memuarlar müəllifin öz həyatının müəyyən məqamlarının fraqmentar təqdimatı, gündəliklər hər gün baş verən hadisələr barədə onların cərəyan etdiyi vaxtda qeyd aparılması, səyahət gündəliyi müəllifin səyahətləri ilə bağlı əhvalatları ehtiva edirsə, avtobioqrafiyalar müəyyən yaşa çatmış müəllifin öz həyatını

---

¹ Lejeune, Philippe. "The Autobiographical Pact." On Autobiography. ed. Paul John Eakin. trans. Katherine Leary / – Minneapolis: University of Minnesota Press, – 1989. – p. 3-30.

² Beynəlxalq Auto/Biography Association (IABA) 1999-cu ildə multidissiplinar şəbəkə kimi yaradılmışdır. Onun məqsədi avtobioqrafiyalara dünya alimlərinin və oxucularının baxış bucağını genişləndirmək, özünü, identifikasiya və təcrübəni mədəniyyətlərarası dərkətməyə gətirən bilikləri dərinləşdirmək və həyat hekayələri barədə global dialoqa imkan yaratmaqdır // <http://iaba-europe.eu/>

³ <https://sites.google.com/a/uAlberta.ca/iaba/conferences>

doğulduğu vaxtdan və ya uşaqlıq illərindən başlayaraq xronoloji ardıcılıqla, hadisələrə onları təsvir etdiyi zamandan retrospektiv qiymət verməklə, şüurlu və şüuraltı olaraq öz həqiqi şəxsiyyətini və mənsub olduğu mədəniyyəti özü üçün təyin etməyə çalışdığı və özünüidentifikasiya üçün hadisələrə kənardan baxmağa cəhd göstərdiyi bir ədəbi formadır. Avtobioqrafiyanı ona yaxın janrlardan fərqləndirən əsas cəhət onun müəllifin həyatını hərtərəfli, kompleks şəkildə göstərməsidir. Bu əsərlərin mövzusu müəllifin siyasi baxışları, ictimai fəaliyyəti, yaradıcılıq təcrübəsi və s. deyil, onun ümumilikdə həyatıdır. Əsər, məsələn, müəllifin yaradıcılıq fəaliyyətini ön plana çəkirsə və digər tərəflərə onların oxucuda tam təsəvvür yarada biləcəyi qədər diqqət ayırmırsa, bu, avtobioqrafiya yox, yaradıcılıq portretidir.

Avtobioqrafiyaların müəllif özünüidentifikasiyasında oynadığı rol bu əsərlərə müraciət edən hər bir müəllif tərəfindən dərk edilirdi. “Esselər” adlı avtobioqrafiyanın müəllifi Mişel Monten həyatını təsvir etmiş, özünə yenidən yanaşan, yeni qiymət verən müəllifin öz əsərini yazmağa başlamazdan əvvəlki insandan tamamilə fərqli bir şəxs olduğunu qeyd edir və özünün əsərini deyil, əsərinin onu yaratdığını söyləyir⁴.

Bundan başqa, avtobioqrafiyalar hər hansı bir mədəniyyətin tarix kitablarında, məqalələrdə, hətta mədəniyyət ilə bağlı tədqiqatlarda təqdim edilməyən məqamlarını ortaya çıxarır. Belə ki, həyat hekayələrini oxuyarkən fərdlərin mənsub olduqları mədəniyyətə, ictimai-siyasi hadisələrə əsl münasibətinin şahidi oluruq. Multikultural ailələrdən olan uşaqların öz identifikasiyaları ilə bağlı çətinlikləri, başqa ölkəyə köçəndən sonra müəllifin öz doğma mədəniyyəti və içərisində olduğu mədəniyyət arasındakı təzadlarla bağlı problemləri, xəstəliklə yaşamağa məhkum olunmuş insanların özləri ilə cəmiyyət arasındakı münasibətləri təyin etmək cəhdləri, dinin, inancların cəmiyyətin sırayı üzvləri üçün hansı mənə kəsb etdiyini avtobioqrafiya müəlliflərinin təsvirləri, qeyri-iradi olaraq ifadə etdikləri fikir və münasibətlər əsasında təyin etmək

---

⁴ Montaigne, M. The Complete Essays of Montaigne / M.Montaigne. – Penguin Books, – 1991. – s. 755

mümkündür. Bu fakt avtobioqrafiyanın fənlərarası təbiətini, onun öyrənilməsinin kulturologiya, psixologiya, fəlsəfə və sairə sahələr üçün də dəyərli mənbə olduğunu təsdiqləyir.

Müxtəlif mədəniyyətlərdə avtobioqrafiyalara müraciətlərin sayı müxtəlifdir. Bunun səbəbini araşdırmaq üçün hər mədəniyyətə məxsus ictimai münasibətləri, insanların social institutlarla ünsiyyət formalarını araşdırmaq, konkret mədəniyyətdə ontoloji, epistemoloji təhlillər aparmaq lazımdır. Şərq ədəbiyyatlarında avtobioqrafiyaların sayı çox olsa da, onların uğurlu nümunələri azdır. Qərb ədəbiyyatları isə klassik avtobioqrafiyaların yarandığı, inkişaf etdiyi, ilk dəfə tədqiq edildiyi bir ərazidir. Türk və Azərbaycan ədəbiyyatlarında bioqrafiya nümunələrinə tez-tez rast gəlinsə də, avtobioqrafiyaların sayı çox deyil. Bu sahəni araşdırmaq həm ədəbiyyatşünaslar, həm antropoloqlar, həm də başqa humanitar və ictimai elm sahələrindəki mütəxəssislər üçün maraqlı tədqiqat əraziləri açə bilər.

2007-ci ildə Türkiyədə keçirilən simpoziumda Türkiyə ədəbiyyatında avtobioqrafiyaların sayının az olması məsələsi qoyulmuş və müəyyən qədər izahını tapmışdır⁵. Azərbaycan ədəbiyyatında avtobioqrafik elementlərə malik bədii əsərlər, bioqrafiyalar çox olsa da klassik anlamda avtobioqrafiyanın tələblərinə cavab verən əsərlər azdır. Zəngin tarixə malik ədəbiyyatımızda avtobioqrafiyanın qeyri-populyarlığının səbəblərini öyrənmək təkcə ədəbiyyatımız üçün deyil, həm də ümumilikdə mədəniyyətimizin müəyyən məqamlarını aydınlaşdırmaq üçün mənbə ola bilər.

Dissertasiya mövzusunun aktuallığı yuxarıda göstərilən səbəblər və Azərbaycan ədəbiyyatında avtobioqrafiyanın nəzəri və tipoloji cəhətlərinin indiyə kimi öyrənilməməsi ilə izah oluna bilər. Hal-hazırda Qərb akademik aləmində avtobioqrafiya həm humanitar, həm də ictimai tədqiqatların diqqət mərkəzindədir. Həyat hekayələrinin araşdırılmasının xalqların kollektiv təhtəşüuru, fərdlərin öz mədəniyyətlərinə münasibəti, onların müxtəlif ictimai institutlarla ünsiyyət formaları haqda qiymətli mənbə olduğunu qəbul edən Qərb elmi belə tədqiqatların qloballaşmaya, digər mədəniyyətləri başa

---

⁵ Autobiographical Themes in Turkish Literature // Theoretical and Comparative Perspectives, – Istanbul, Bogazici Universiteti, – 15-17 may, – 2007, Istanbul.

düşməyə, stimullaşmış identifikasiya nəticəsində başqalarına mərhəmət hissinin formalaşmasına gətirəcəyinə inanır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının Qərb elminə inteqrasiya etdiyi bir vaxtda ədəbiyyatşünaslığımızda avtobioqrafiyaların araşdırılması həm fənlərarası tədqiqat mühitinin genişlənməsi, həm də Azərbaycan və Qərb mədəniyyətləri arasında müxtəlif təbiətli əlaqələrin yaranmasına xidmət edəcək. Avtobioqrafiyanın tədqiqi yeni prioritet sahə kimi ayrılmalı və gənc tədqiqatçılar belə araşdırmalara cəlb edilməlidir.

Avtobioqrafiyaların tədqiqatı postmodernizm dövrünə təsadüf edir. Onların nəzəriyyələşdirilməsi üçün edilən ilk cəhdlərin yer aldığı məqalə və kitablar bu gün də aktualdır, belə ki, bu araşdırmalardakı əsərlər doğma kimi qəbul edilmir, əksinə, janrın xüsusiyyətlərini, onun humanitar və ictimai sahələrdə əhəmiyyətini daha dərinədən öyrənmək üçün orada qoyulan tədqiqat sualları polemik ərazi yaradır və yeni araşdırmalar üçün istiqamətlər təyin edir. Filipp Löjenin “Avtobioqrafiya barədə”⁶ olan kitabı, Ceyms Olninin “Yaddaş və təhkiyə. Həyat hekayəsinin ilmələri”⁷, ikicildlik “Qadın avtobioqrafiyaları ensiklopediyası”⁸, Miçiqaq Ann Arbor Universitetinin 1998-ci ildə nəşr etdiyi “Avtobioqrafiya. Çevrilmə təhkiyəsi”⁹ və bir sıra başqa kitablar həyat hekayələrinin öyrənilməsi üçün əsas konseptual baza yaratmışdır.

Bundan başqa, Beynəlxalq Avto/Bioqrafiya Təşkilatı, Oksford Həyat Hekayələri Mərkəzi, Havai Universitetindəki Bioqrafik tədqiqatlar mərkəzi, Miçiqaq Ann Arbor Universitetində, Kembric Universitetində, London Kral Kollecinə və başqa qabaqcıl akademik müəssisələrdə fəaliyyət göstərən araşdırma mərkəzləri mütəmadi olaraq konfranslar, keçirir, həftəlik seminarlar təşkil edir

---

⁶ Lejeune, Philippe. On Autobiography / Philippe Lejeune. – Minneapolis: University of Minnesota Press, – 1989.

⁷ Olney, James. Memory & Narrative: The Weave of Life-Writing / J.Olney. – Chicago: The University of Chicago Press, – 1998

⁸ Victoria Boynton, Jo Malin. Encyclopedia of Women's Autobiography: Volume I, II, III

⁹ Barros, Carolyn. Autobiography: Narrative of Transformation / C.Barros. – Ann Arbor: University of Michigan Press, – 1998

və nəticələri audiomateriallar və çap formasında ümumi istifadə üçün internetdə yerləşdirir. Avtobioqrafiyaya həsr olunmuş və Web of Science bazasına da daxil olan bir sıra jurnallar¹⁰ mövcuddur ki, onlar da hər rüb onlarla tədqiqat işinin nəticələrini dərc edir, bu sahədə nəşr edilmiş kitablara, yeni təqdim edilmiş avtobioqrafiyalara aid tənqidi münasibət bildirir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bioqrafiya, memuarlar, gündəliklər kimi janrlar müxtəlif formatlarda tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan memuar ədəbiyyatının müxtəlif aspektləri Nailə Səmədovanın “Azərbaycan memuar ədəbiyyatı tarixi” (2006) adlı monoqrafiyasında tədqiq edilmişdir. Həmçinin, 2015-ci ildə Validə Ağayevanın “Sovet dövrü memuar ədəbiyyatı və Azərbaycan qadını” monoqrafiyasında avtobioqrafiya janrının nəzəriyyəsi barədə də müəyyən məlumatlar var. Bu və digər tədqiqatlarda əsas diqqət memuarlara və bioqrafiyaya yönəlmiş, avtobioqrafiyalardan isə adı çəkilən o biri janrların xüsusiyyətlərini vurğulamaq və müqayisə məqsədilə istifadə edilmişdir. Avtobioqrafiya xüsusi bir janr kimi konseptual olaraq ədəbiyyatşünaslığımızda araşdırılmamışdır. Bu janr təkcə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında deyil, həmçinin postsovet ölkələrində az tədqiq olunmuş və ya unudulmuş bir ərazi olmuşdur.

Təqdim edilən dissertasiya işi avtobioqrafiyanın nəzəri əsaslarını öyrənən Qərb tədqiqatlarını araşdıraraq, avtobioqrafiyaların janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən, bu əsərlərə Şərq-Qərb, Azərbaycan kontekstindən yanaşan ilk tədqiqatdır. Tədqiqat işində son illər də daxil olmaqla Qərb filoloji fikrində mövzu ilə bağlı yazılmış tədqiqatlar, konfrans materialları cəlb edilmiş, habelə, bir sıra avtobioqrafik əsərlər təhlil edilmişdir.

Tədqiqat obyektı. Qərb və Şərq ədəbiyyatlarından olan çoxsaylı avtobioqrafiyalar, bu əsərlərin tədqiqinə aid elmi məqalələr, konfrans materialları tədqiqatın əsas obyektidir. Araşdırma nəzəri səciyyə daşdığı üçün materialları hər hansı bir xalq və ya zaman çərçivəsində təyin etməmiş, avtobioqrafiyanın tipoloji xüsusiyyətlərini

---

¹⁰ <https://www.tandfonline.com/loi/r1wr20>, <https://www.tandfonline.com/loi/raut20>, <https://uhpress.hawaii.edu/product/bio/> və s.

müəyyənləşdirməyə təsir göstərə biləcək nümunələri tədqiqata daxil etmişəm.

Tədqiqatın predmeti. Avtobioqrafiyaların tipologiya və nəzəriyyəsi, bu əsərlərin janr xüsusiyyətləri, tədqiqat tarixi, fənlərarası təbiəti, həyat hekayələrinə müxtəlif tənqidi yanaşmalar dissertasiyanın əsas araşdırma predmetidir. Həmçinin bu əsərlərdə müəllif özünüidentifikasiyası, onun mədəniyyətdən asılılığı və bədii dil vasitəsilə ifadə edilməsində istifadə olunan texnikalar dissertasiya işinin əsas tədqiqat predmetidir.

Tədqiqatın əsas məqsədi. Avtobioqrafiyanı ədəbi janr kimi təsdiq edə biləcək xüsusiyyətləri müəyyən edərək onu məqsədinə görə yaxın olan digər janrlardan: bioqrafiya, gündəliklərdən fərqləndirmək, sonra isə avtobioqrafiyanın özünü mövzu, müəllif, quruluş baxımından təsnifləndirmək tədqiqatın məqsədlərini təşkil edir. Bundan əlavə, tədqiqatın fənlərarası xarakteri ilə müəyyən olunan digər məqsədi Şərq-Qərb, qadın-kişi avtobioqrafiyalarında müəllif özünüidentifikasiyasını təhlil etməkdir. Bununla əlaqədar dissertasiya işində bir sıra **vəzifələr** qoyulmuşdur:

Avtobioqrafiyaları ədəbiyyatın xüsusi bir forması kimi araşdıraraq onun səciyyəvi cəhətlərini meydana çıxarmaq, onu bioqrafiya, memuar, gündəliklər və s. janrda yazılmış əsərlərdən fərqləndirən xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək. Ədəbi avtobioqrafiyaların nəzəri aspektlərinə aid olan klassik və müasir ədəbiyyatın təhlili;

Avtobioqrafiyalarda özünüidentifikasiya məsələsinin konsepsiya kimi irəli sürüldüyünü əsaslandırmaq üçün tarixi-müqayisəli, fenomenoloji metodlardan, diskurs təhlildən istifadə etmək, mövcud nəzəri-elmi ədəbiyyatı təhlil etmək.

Azərbaycan ədəbiyyatında avtobioqrafik əsərlərin yeri barədə məlumat almaq üçün ədəbiyyatşünaslığımızdakı mövcud tədqiqatları araşdırmaq.

2. Avtobioqrafiyanın tədqiqi ilə bağlı ən son məlumatları əldə etmək üçün Avto/Bioqrafiya Assosiasiyasının və həyat hekayələrini tədqiq edən elmi mərkəzlərin keçirdiyi konfransların materialları, avtobioqrafiyaya aid məqalələr və tematik məcmuələri ədəbi-tənqidi baxımdan təhlil etmək;

3. Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında, həmçinin postsovet mədəniyyətlərdə avtobioqrafiyaların populyar olmaması səbəblərini araşdırmaq üçün elə bu məqsədlə Türkiyədə keçirilən simpoziumun materiallarını təhlil etmək.

4. Şərq və Qərb kollektiv özünüidentifikasiyasını öyrənmək üçün Amerika, Qərbi Avropa, Ərəb, Çin və Yapon müəlliflərinin həyat hekayələrini araşdırmaq.

5. Aparılan təhlilin nəticələrini ümumiləşdirmək və nəzəri tezislər şəklində təqdim etmək.

Dissertasiyanın işçi hipotezi. Ədəbi avtobioqrafiyanın mədəniyyətlərarası anlaşmaya, fərdi və kollektiv özünüidentifikasiyaya töhfə verməsi fikri dissertasiyanın əsasını təşkil edir. Bir xalqın psixologiyasını, özünə və başqalarına münasibətini, digər millətlər arasında öz yerinə baxışını öyrənmək üçün, fərdin öz identifikasiyasını təyin etmək üçün öz həyatına kənardan baxmaq vasitəsilə həyatını təsvir etməsi avtobioqrafiyaların əsasını təşkil edir. Dissertasiya bütün bunların bədii həllinin müxtəlif təzahürlərini öyrənir.

Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti özünü bir neçə aspektdən göstərir. Birincisi, avtobioqrafiyaların ədəbi janr kimi ədəbi prosesdə xüsusi yerini göstərmək üçün onun özünəməxsus nəzəri və tipoloji xüsusiyyətlərini müəyyən etmək zəruridir. Həyat hekayələrinin konseptual öyrənilməsi və mümkün nəzəri ümumiləşmələr bu əsərlərin müxtəlif elm sahələri tərəfindən daha yaxşı başa düşülməsinə və fənlərarası tədqiqatların daha da dərin və geniş aparılmasına səbəb olur.

İkincisi, müxtəlif mədəniyyətlərdə avtobioqrafiyalara müraciət olunma tezliklərinin səbəblərini müəyyən etmək üçün nəzəri-kulturoloji araşdırmalar apararaq nəticələr almaq mədəniyyətlərarası dialoq, kulturoloji identifikasiya məsələlərinə töhfə verir.

Üçüncüsü, müxtəlif tənqidi yanaşmaların avtobioqrafiyaya münasibətini ümumiləşdirmək mətn-oxucu, mətn-yazıçıarasındakı münasibətləri görmək, həyat hekayələrinin mətnini yazarkən epistemoloji dinamikanı izləmək imkanı yaradır.

Dissertasiyanın praktik dəyəri. Dissertasiyanın materialları və nəticələri ən müxtəlif baxımdan faydalı ola bilər. Birincisi, onlar nəzəri-ədəbi və tarixi-ədəbi səciyyəlidir. Başqa sözlərlə ifadə etsək,

bu materiallara ədəbiyyat nəzəriyyəsi məkanında tələb mövcud olduğu kimi, tədqiqatın nəticələri dünya ədəbiyyatının araşdırılması nöqtəyi-nəzərindən də önəmlidir. İkincisi, tədqiqatın nəticələri ali məktəblərdə ədəbiyyat nəzəriyyəsinin tədrisi praktikasında istifadə oluna bilər; nəticələrdən respublikanın ali məktəblərinin filoloji fakültələrində ümumi və xüsusi kursların tərtib edilməsi zamanı istifadə edilə bilər. Üçüncüsü, dissertasiyanın materialları xarici alimlər tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığını öyrənmək üçün istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında memuarlar, bioqrafiyalar tədqiq olunsada, avtobioqrafiyalar barədə sistemətik elmi araşdırmalar yoxdur. Dünya ədəbiyyatşünaslığı Türək aləmində avtobioqrafiyaların qeyri populyarlığının səbəblərini araşdıran elmi işlərdə maraqlı olsa da, hələ ki, bu mövzu qapalı və müəmmalı bir ərazi sayılır. Dissertasiya işi avtobioqrafiyaların tipoloji cəhətlərini araşdırır, bu əsərlərdə müəllif özünüdərkini təhlil edir, həyat hekayələrinin ədəbi proses və ictimai elmlər üçün əhəmiyyətini əsaslandırır. Əsasən Avropa tədqiqatçılarının elmi araşdırmaları təhlil edilir və onların müəyyən etdiyi cəhətlərin Avropa, Azərbaycan, türk xalqları, postsovet mədəniyyətlərinə aid olan avtobioqrafiyalarda necə təzahür etdiyi öyrənilir.

Bundan əlavə, Azərbaycan ədəbiyyatına aid olan emiqrant yazıçı Baninin dilogiyası ilk dəfə olaraq janr və müəllif özünüidentifikasiyası baxımından tədqiq edilir.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar.

1. Avtobioqrafiyanın tədqiqi XX əsrin ikinci yarısından başlamış və çoxşaxəli olaraq inkişaf etmişdir. Bu, təkcə ədəbiyyatşünaslıq üçün deyil, həm də ictimai elmlər üçün mühüm bir hadisə olmuş və müxtəlif antropoloji, kulturoloji və s. araşdırmalar üçün zəmin yaratmışdır.

2. Avtobioqrafiyalar fərdi və kollektiv özünüidentifikasiyaları təhlil etmək üçün etibarlı mənbədir; fərdin müxtəlif sosial institutlarla qurduğu münasibətlər hansı mədəniyyətin fərdiliyə, hansının isə kollektivçiliyə meyl etdiyi barədə dolğun məlumat verir.

3. Qadın və kişi müəlliflərin həyat hekayələri müəllif özünüidentifikasiyasına görə fərqlidir. Müəllif özünüdərkinin ifadə

tərzi cəmiyyətdə gender məsələlərinin xarakterini başa düşmək, cəmiyyətin cinsi ayrı-seçkiliyə nə qədər meyilli olması, qadınların cəmiyyətdə öz rollarını necə görməsi barədə təəssürat yaradır.

4. Avtobioqrafiyalarda həqiqət və təxəyyülün mütənəsnibliyi müəllifin şəxsiyyəti və onun aid olduğu mədəniyyət ilə tənzimlənir. Avtobioqrafiya müəllifləri öz həyat hekayələrini yazarkən əhvalatları ümumi bir ideaya ətrafında cəmləyir və yaddaşlarına “seçmək” hüququ verir.

5. Şərq və Qərb avtobioqrafiyaları öz məzmun, ideya və formalarına görə fərqlidir; müəllifin aid olduğu mədəniyyət onun identifikasiyasına, müxtəlif sosial institutlarla qurduğu münasibətlərə təsir edir. Avtobioqrafiyaların oxucuları müəllifin yaşadığı zaman, məkan, mədəniyyət haqda həqiqi məlumatı bu əsərlərdən alır, sosial elmlər sahəsində çalışan tədqiqatçılar həyat hekayələrini təhlil edərək müəyyən cəmiyyətlərdə, müəyyən vaxtlarda mövcud olan “fərd-sosial institut” münasibətinin təfərrüatlarını öyrənir, humanitar elmlərin tədqiqatçıları diskurs təhlili tətbiq etməklə sətiraltı mənalara tapır.

6. Müxtəlif tənqidi yanaşmalar avtobioqrafiyalara fərqli münasibət göstərir. Avtobioqrafiyanın insan həyatı, cəmiyyət, fərdi, kollektiv ontologiya və epistemologiya ilə birbaşa əlaqəsi olduğundan, onun tədqiqatı antropologiya, psixologiya, fəlsəfə, ədəbiyyat, dilçilik, kulturologiya, sosiologiya üçün müxtəlif aspektlərdən maraqlı olduğu üçün bu janrın konseptual olaraq araşdırılması fənlərarası yanaşma tələb edən ən aktual sahələrdəndir. Həyat hekayələrini öyrənən zaman humanitar elmlərin diskurs təhlili, hermenevtika, fenomenologiya, müqayisəli tipologiya, tarixi-bioqrafik metodlarından başqa, həm də ictimai elmlərin cəmiyyət və keyfiyyət metodlarından da istifadə edilir.

Tədqiqatın mənbələri. Nəzəri ədəbiyyat, məqalələr, avtobioqrafiyaya həsr olunmuş konfransların materialları, avtobioqrafiya mətnləri.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada istifadə edilən əsas metodlar tarixi, təsvir və müqayisə metodları, fenomenoloji hermenevtika, diskurs təhlilidir. Tarixi metoddan müəyyən tarixi dövrün müəllif özünüdərkinə göstərdiyi təsir, fərdlərlə ictimai institutlar arasında münasibətlərin təhlili üçün istifadə edilmişdir.

Müqayisə metodundan istifadə etməklə müxtəlif mədəniyyətlərdən olan və müxtəlif cinslərə aid olan müəlliflərin özünüidentifikasiya məsələləri araşdırılmışdır. Fenomenoloji hermenevtika metodundan istifadə etməklə müəlliflərin nə dərəcədə səmimi olduqları, səmimiliyə təsir edən tarixi-mədəni amillər təhlil edilmişdir. Diskurs təhlili müəllifin istifadə etdiyi bədii dilin onun şəxsiyyətinin dinamikasını təsvir etdiyini öyrənmək üçün tətbiq edilmişdir. Metodoloji baxımdan maraqlı cəhət budur ki, həyat hekayələri özləri müasir ictimai elmlərdə metod kimi istifadə edilir. Belə ki, insanın öz həyatını retrospektiv, analitik təsvir edən zaman ona konseptual yanaşması, öz şəxsiyyətinə yeni münasibət formalaşdırması fikri sosial tədqiqatlarda aktual mövzulardandır. Dissertasiyada avtobioqrafiyaya ictimai elmlərin metodu kimi yanaşılmasa da, onun bu xüsusiyyətindən də söhbət açılır.

Dissertasiyanın aprobasiyası Dissertasiya işi BSU Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları tezislər və məqalələr şəklində elmi məcmuələrdə, konfrans və simpozium materiallarında əksini tapmışdır. Əsas nəticələr və müddəalar haqqında Vyanada, Aarhusda, Batumidə, Londonda, Zürixdə, Oksfordda, Bergendə keçirilən konfranslarda məlumat verilib. Oksford Universitetində açıq seminarda qadın avtobioqrafiyaları barədə məruzə edilib. Bundan əlavə, aparılan tədqiqatın nəticələri 25 məqalədə əksini tapıb.

İşin quruluşu. Dissertasiya işi giriş (24369 işarə), üç fəsil, (1-ci fəsil – 118.406 işarə; 2-ci fəsil – 187.378 işarə; 3-cü fəsil – 53.051 işarə) nəticə (23.464 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından (ümumi – 406668 işarə (probelsiz) ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqat mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat obyektini və predmeti, onun əsas məqsədi və konkret vəzifələri, dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyən edilir, tədqiqatın metod və mənbələrindən, habelə aprobasiyasından söhbət açılır.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Avtobioqrafiyanın tipologiyası və tarixi**” adlanır. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci fəslin birinci paraqrafı “**Avtobioqrafiyanın yaranması və inkişafı**” adlanır. Bu hissədə avtobioqrafiyanın tarixi və zaman keçdikcə dəyişən formaları təhlil edilir. İlk avtobioqrafiya Müqəddəs Avqustinin IV-cü əsrdə yazdığı “Etiraflarım” əsəridir. Bu əsəri müasir konsepsiyaya uyğun olan ilk avtobioqrafiya kimi qəbul etməyə səbəb müasir avtobioqrafiyanın ayrılmaz atributları olan və həmin əsərdə yer alan şəxsi təcrübənin şəxsi təsviri və ətraflı özünütəhlildir.

Bir çox mənbələrdə rast gəlinən avtobioqrafiya janrının tarixi isə belədir:

Bede (673-735) “Kilsə tarixi” əsərində öz həyatının qısa təsvirini verir. Yeddi əsr sonra kilsə avtobioqrafiyasının yeni, qeyri-adi bir növü – 1420-ci il sirli Marqeri Kemp (1373-1439) tərəfindən yazılmış “Marqeri Kempin kitabı” nəşr edilir. Yalnız 16-cı əsrdə avtobioqrafiya geniş yayılmağa başlayır. Heykəltəraş Benvenuto Sellini (1500-1571) bu janrın tarixində ən canlı avtobioqrafiyanı yazır. Onun ardınca Kardanın (1501-1576) “Düzgün yaşamış ömür” (De Vita Propria Liber) həddindən artıq şəxsi səciyyə daşıyan bir avtobioqrafiya kimi təqdim edilir. Con Cerardın 1609-cu ildə yazdığı avtobioqrafiya isə latın dilindən yalnız 1951-ci ildə tərcümə olunub.

Mənbələrdə avtobioqrafiya ümumi adı altında təqdim edilsə də, bu əsərlərdən bir çoxu avtobioqrafiyanın tərifi çərçivəsinə tam uyğun gəlmir. Bu yazılarda təsvir edilən şəxsi təcrübələr, dərin özünütəhlil İntibah dövründə antroposentrik humanizm kultundan xəbər versə də, müəlliflərin əsərin əsas mövzusu olması tələbi onların bir çoxunda tam yerinə yetirilmir.

XVII əsrin əvvəlində gündəliklər populyarlıq qazanmağa başladılar. Eyni zamanda yazıçılar xatirələrə də müraciət edir və nəticədə avtobioqrafik hekayə kimi bir janr yaranır. Tomas Bodli öz həyatının qısa təsvirini yazır və bu əsər 1647-ci ildə dərc olunur. Marqaret Kavendiş 1656-cı ildə “Mənim dünyaya gəlməyim, böyüməyim və həyatım barədə həqiqətlər” adlı əsər yazır.

XVII əsrdə yazılmış bir çox avtobioqrafiyalar siyasi səbəblər üzündən çap edilmir. Məsələn, Lord Herbert Çerberrinin 1624-cü

ildə yazdığı öz həyatının təsviri 1764-cü ildə, “Sera Kenelm Diqbinin şəxsi xatirələri” yazıldığı dövrdən uzun illər sonra nəşr olundu.

XIX əsrdən başlayaraq avtobioqrafik əsərlərin yeni növləri yaranır: faktiki, sentimental və s. Həmin dövrdə yazılmış ən məşhur həyat hekayələri bunlardır: Bencamin Haydon “Avtobioqrafiya və jurnallar” (1853), Jorj Sand “Həyatımın tarixi” (1854-55), S.Aksakov “Ailə xronikası” (1856), C.S.Mil “Avtobioqrafiya” (1873), Mark Tven “Missisipidə həyat” (1883), Trollop “Avtobioqrafiya”, Renan Suvenye “Suvenyenin uşaqlığı və gəncliyi”, Darvinin “Çarlz Darvinin həyatı və məktubları” (1887), Herbert Spenserin “Avtobioqrafiya”sı bu janrın nümunələri sayıla bilər. 1913, 1915, 1923-cü illər isə M.Qorki “Uşaqlıq”, “İnsanlar arasında”, “Gənclik” adlı trilogiya yazmaqla çoxcildli avtobioqrafiya yaradıb. Bu əsərlər avtobioqrafiyanın müasir tələblərini daha çox ödəməsi ilə fərqlənir.

1950-ci illərdən başlayaraq avtobioqrafik əsərlər daha geniş yayılmağa başlayıb. Müasir dövrün ən populyar avtobioqrafiyaları aşağıdakılar hesab edilir: Cerald Brenanın 1962-ci ildə yazdığı “Öz həyatım”, 1974-cü ildə yazdığı “Şəxsi yazılar”, Andre Malronun 1967-ci ildə yazdığı “Antimemuarlar”, Qrem Qrinin 1971-ci ildə yazdığı “Həyat növü”, 1980-cı ilə aid olan “Qaçış yolları”, Cefri Keynesin 1983-cü il qələmə aldığı “Yaddaşın qapıları” əsərləri yazı tərzinə və metoduna görə avtobioqrafiyaların əvvəlki formalarından fərqlənir. XX əsrdə çoxcildli avtobioqrafiyalar da yazılmaqda davam edir. Leonard Vulf 5 cildlik avtobioqrafiya, Kompton Makkenzi isə “Mənim həyatım və zamanlar” əsərlərini yazır.

Bu dövr yazılan avtobioqrafik əsərlər müasir anlamda tam avtobioqrafiya sayıla bilməz. Onlar, bioqrafiyanın, memuarın, avtobioqrafiyanın sintezi təsirini bağışlayır. Bioqrafiya, memuarlar, gündəliklər avtobioqrafiyaya yaxın janrlar hesab edilir. Onlar arasında möhkəm sərhədlərin mövcud olmaması səbəbindən ötən əsrin ikinci yarısına qədər bu növ əsərlərin hamısını memuar-avtobioqrafik olaraq adlandırmışlar.

Müqəddəs Avqustinin “Etiraflar”ının diqqəti cəlb etməsi, həmin əsərin təkcə Qərb ədəbi avtobioqrafiyaları üçün deyil, həm də çin, yapon, Şimali Amerika avtobioqrafiyaları üçün janr xüsusiyyətlərini müəyyən edən bir əsər olmasının səbəbi nə idi? Bu əsərdə birinci

növbədə diqqəti cəlb edən həyat təcrübələrinin canlı təsviridir. Müəllif özünün 386-cı ildə xristian dinini qəbul etməsindən danışır. Onun həyatı haqqında hekayə zaman, yaddaş barədə düşüncələrlə davam edir. Avqustinin əsərinin uzun əsrlər yaşamasının bir səbəbi də bu janrın Qərb ədəbiyyatındakı nümunələrinə xas olan peşmanlığını açıq ifadə etmə cəhətidir. Avqustin bu əsərdə öz günahları üçün əhv istəyir. O, bu prosesi yaddaşla əlaqələndirərək qeyd edir ki, bağışlanmaq üçün insan ilk növbədə öz səhvlərini xatırlamalıdır. “Etiraflar”da yazılır: *“Mənim qəlbim sənin qarşındadır, Tanrım. Onun içində bax. Mənim xatirələrimi gör. Sənsən mənim ümidim. Belə çirkin adətlər məni öz ağışuna almasın deyə, məni paklaşdır. Mənim nəzərlərimi özünə yönəlt, mənim ayaqlarımı tələyə düşməkdən hiş et”*¹¹.

Beləliklə, “Etiraflar”ın əsas özəyi xatırlama prosesidir, etiraf edən yenidən yaddaşı boyu hərəkət edir, öz keçmişinə səyahət edir və, Qusdorfu sözləri ilə desək, *“dərkətmənin verə biləcəyi sevinc hissəsinə hal-hazırkı rahatlığını qurban vermək istəyir”*¹².

Bütün avtobioqrafiyalar müəllifin keçmişdə etdiyi səhv hərəkətlər üçün peşmanlığı ifadə etmir. Elə bu da etiraflar janrının 18-ci əsrin sonlarında Avropa və Şimali Amerikada avtobioqrafiyanın populyarlığına görə üstünlük təşkil etməsinin səbəblərindən biri olmuşdu. Etiraflardan başqa həmin dövrlər memuar-avtobioqrafik janrın başqa formaları, memuarlar və apoloqey kimi bir-birinə çox yaxın olan əsərlər yazılmağa başladı.

Fəslin **“Avtobioqrafiyanın janr kimi tədqiqat tarixi” adlı ikinci hissəsində** Qusdorf, Olni, Løjen və başqa tədqiqatçıların yazıları ilə başlamış, avtobioqrafiya assosiasiyasının, xüsusi jurnalların, tematik simpoziumlar və seminarların keçirilməsi ilə get-gedə genişlənən tədqiqat tarixindən danışılır.

Avtobioqrafiya xüsusi bir janrdır. Onun məqsədi həm tarixi, həm də ədəbi xüsusiyyətləri daşımaq olsa da o, nə bütünlüklə tarix, nə də tam ədəbi əsərdir. Ceyms Olninin müşahidə etdiyi kimi, bir zamanlar avtobioqrafiya tarixin və ədəbiyyatın ögey övladı olub, amma

---

¹¹ Augustine, Confessions // – New York: Penguin Books, – 1961. – s. 5

¹² Gusdorf. Truth and Design in Autobiography / – Cambridge. M.A. Harvard Un. Press, – 1960. – s. 4

onlardan heç biri onu tamhüquqlu övlad kimi tanımayıb. Bu janrın marginallaşdırılması Corc Qusdorfun 1956-cı ildə yazdığı “Avtobioqrafiyanın şərtləri və məhdudiyətləri”¹³ essesi ilə sona çatdı və elə o zamandan da bu mövzu ətrafında elmi mübahisələr səngimək bilmədi. Nəticədə, avtobioqrafiyaların çoxu, nə qədər şəxsi olurlarsa olsun, Donald Hornun sözlərilə desək, «sosioqrafiya»dır, öz dövrlərinin sosial tarixidir.

Keçən əsrin ikinci yarısından başlayaraq, avtobioqrafiya maraqlı, öyrənilməmiş, polemik bir ərazi kimi dünyanın müxtəlif tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etdi və öz ətrafında toplamağa başladı. Bu tədqiqatçılardan ən görkəmlisi, əlbəttə ki, Filip Løjendir. Onun yaratdığı məktəb avtobioqrafik tədqiqatları təkcə araşdırmaçının vətəni Fransada deyil, həm də bütün Avropada, sonralar isə həm də Amerikada yüksək səviyyəyə qaldırdı.

Avtobioqrafiya janrı barədə müzakirələr, araşdırmaların tarixi çox maraqlıdır. Əvvəlcə, avtobioqrafiya bir ədəbi janr kimi sadəcə olaraq ədəbiyyat tərəfindən qəbul edilmirdi. Sonra onu publisistik janr kimi qəbul etməyə başladılar. Avtobioqrafiyanın nəzəri anlamının müasir mərhələsi kifayət qədər gec, XX əsrin 50-ci illərindən başladı. O vaxta qədər bir ədəbi janr kimi ona ayrı-ayrı məqalələr həsr olunsa da, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yalnız 1956-cı ildə fransız filosofu Jorj Qusdorfun “Avtobioqrafiyanın şərtləri və sərhədləri”¹⁴ məqaləsi çap olunduqdan sonra bu janrın dərin və fəal öyrənilməsi prosesi başladı.

J.Qusdorf avtobioqrafiyanın məğzini və genezisini müəyyənləşdirməyə çalışaraq, onun yaranmasını insanın kainatda yeri barədə təsəvvürlərin dəyişməsi, yeni dövrdə fərdi şüurun formalaşması ilə əlaqələndirdi.

Öz tədqiqatlarını genişləndirərək Qusdorf Filipp Løjənlə birlikdə “Avtobioqrafiya və avtobioqrafik irsin qorunması” fransız assosiasiyasını yaratdılar. Assosiasiyanın fəaliyyəti ədəbi əhəmiyyət

---

¹³ Gusdorf, Georges. "Conditions and Limits of Autobiography" Trans. James Olney. In Olney's Autobiography. Olney, James, ed. Autobiography: Essays Theoretical and Critical // – Princeton: Princeton UP. – 1980.

¹⁴ Gusdorf, Georges. "Conditions and Limits of Autobiography" Trans. James Olney. In Olney's Autobiography.

kəsb edən avtobioqrafik mətnlərin toplanması və öyrənilməsidir. “L'Assosiation pour l'autobiographie et le patrimoine autobiographique” (L'APA) 1992-ci il Şaverye-Dömülen və Filipp Löjen tərəfindən yaradılmışdı. Bu gün Assosiasianın 750 nəfərdən çox üzvü var. 1992-ilin iyunundan assosiasianın xüsusi jurnalı nəşr olunmağa başlayıb və ilk cild “Təqsir Russodadır” adlandırılıb.

Zaman keçdikcə avtobioqrafiyanın tədqiqatçıları sırasına ingilisdilli ədəbiyyatşünaslar da qoşuldu. İndi E.Brüss, U.Şpenqeman, R.Folkenflik kimi tədqiqatçıların əsərləri avtobioqrafiyanın nəzəriyyəsini yaradan işlərdən sayılır. Amerikada isə avtobioqrafik janrın ən görkəmli nümayəndəsi Ceyms Olni sayılır. Onun 1980-cı ildə yazdığı “Avtobioqrafiya. Nəzəri və tənqidi esse”¹⁵ məcmuəsi bu janrın inkişafının bugünkü mərhələsində də polemikadan kənar qalmır və janrın tipologiyasına əhəmiyyətli töhfə vermiş bir əsər hesab edilir.

Avtobioqrafiya bir ədəbi janr kimi bu gün nə qədər geniş araşdırılmış olsa da, onun tədqiqatçıları hələ də bütün avtobioqrafiyaları müəyyən dəyişilməz qaydalar çərçivəsində birləşdirəcək bir tərifi tapa bilməmişlər. Əslində, heç bir ədəbi janr haqqında dəqiq qaydalar sistemi mövcud deyil, musiqidə sonata və etüd, prelüdiya və pyes arasındakı sərhədlər, ədəbiyyatda hekayə ilə povest, hekayə ilə novella, roman ilə povest arasındakı arakəsmələr də şəffaf və hərəkidir.

Beləliklə, avtobioqrafiyanın hamı tərəfindən qəbul edilən tərifi mövcud deyil. Ən çox Filipp Löjenin “Fransada avtobioqrafiya” (1971) adlı monoqrafiyasında olan tərifə istinad edilir: “*avtobioqrafiya dedikdə, təhkiyəçinin şəxsi həyatı və şəxsiyyətinin formalaşması tarixi, ən çox əhəmiyyət kəsb edən isə, müəllifin özü barədə retrospektiv hekayəsi nəzərdə tutulur*”¹⁶. Əlbəttə ki, bu tərifdə bir çox məsələlər nəzərə alınmadığına görə, onu mütləq bir doqma kimi qəbul etmək olmaz. Bu tərifi R.Folkenflik və C.Brüner tənqid etmişlər. Elə Filipp Löjen özü də onun heç də mükəmməl və hərtərəfli olmadığını qeyd etmişdir. Əslində, əvvəl də qeyd etdiyimiz

---

¹⁵ Olney, James, ed. *Autobiography: Essays Theoretical and Critical* / J.Olney. – Princeton: Princeton UP, – 1980.

¹⁶ Lejeune, Ph. *L'autobiographie en France* / Ph.Lejeune. – Paris, – 1998. – s. 10

kimi, avtobioqrafiyanın konkret və qısa tərfi ola bilməz və avtobioqrafik janr müqayisəli-təsviri yolla təyin edilməlidir.

Hər bir avtobioqrafik mətn bu janrın təyininə bir yeni atribut gətirə bilər. Bu barədə R.Folkenflik “*avtobioqrafiyanın qaydaları yoxdur, onun normaları var*”¹⁷ fikrini irəli sürmüşdür. Daha sadə dillə desək, hər bir avtobioqrafiyanı oxuyan zaman müəyyən məqamlar bizə onun avtobioqrafiya olduğunu dəqiq deyir, amma eyni zamanda, həmin məqamlar avtobioqrafiya üçün heç də mütləq qaydalar deyil. Nəzmlə yazılmış avtobioqrafiyalar (məsələn, V.Vordsvortun “Prelüdiya”sı), üçüncü şəxs təhkiyəçinin dilindən yazılmış avtobioqrafiyalar (H.Adamsın “Henri Adamsın tərbiyəsi” əsəri), başqa adamın adına çıxarılan avtobioqrafiyalar (H.Staynın “Alisa B.Toklasın avtobioqrafiyası” əsəri), hətta lüğət prinsipi əsasında yazılmış avtobioqrafiyalar (R.Bartın “Rolan Bart Rolan Bart haqqında”) kimi əsərlər Löjenin qısa və konkret tərifinin çərçivələrinə heç cür sığışmır. Amma bütün bu rəngarəngliyə baxmayaraq, avtobioqrafiyanın sərbəst bir ədəbi janr kimi seçilməsi və mövcud olması üçün müəyyən normalar var və bu normaları, yəni avtobioqrafiyanın tipologiyasını müəyyən etmək zəruridir.

Filip Löjen avtobioqrafiyanın forma-məzmun tərəfinə aid aşağıdakı xüsusiyyətləri vurğulayır: Müəllif, təhkiyəçi və qəhrəman eyni şəxsdir; əsərdə onun müəllifinin şəxsi həyatından danışılır; əsasən nəzmlə yazılır; retrospektiv təsvir səciyyəvidir; əsasən xronoloji ardıcılığa riayət edən təsvirə malikdir.

Avtobioqrafik razılaşma və ya paktın mövcudluğu məsələsi aktualdır. Burada Löjen avtobioqrafiya müəllifinin öz məqsədlərini təyin etmək, öz oxucusunu müəyyənləşdirmək, onunla müəyyən münasibətlər qurmaq sistemini nəzərdə tutur.

Avtobioqrafiya üçün əsas səciyyəvi əlamətlər mövcuddur və bu xüsusiyyətlər müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif şəkildə təqdim edilir. Amma tədqiqatçıların fikirlərinin toqquşduğu ortaq məqamlar da var. Bu, avtobioqrafiyaçının ikinci həyatı, həyatını ikinci dəfə yaşama və hiss etmə və buna retrospektiv yanaşma faktıdır.

---

¹⁷ Folkenflik, R. Introduction: The Institution of Autobiography // The Culture of Autobiography. Construction of Self-Representation. Irvine Studies of Humanities. – Stanford, California, – 1993. – p. 1-20.

J.Qusdorf avtobioqrafiya üçün keçmiş hadisələri yaddaşda bərpa etməklə özünüdərketmə, özünüyaratma ideyasının əhəmiyyətli yer tutmağını, müasir fransız tədqiqatçısı J.P.Miro isə avtobioqrafiyanın – intibah, başlanğıc, özünü dərk etmək, özünü qazanmaq, bərpa etmək, yaratmaq üçün şərait yaradan bir vasitə olduğunu qeyd edir.

Avtobioqrafiya həm dərkətmə, həm də bu dərkətmənin predmeti olma bacarığını birləşdirir. Müəllif təkcə öz həyatını yaddaşında bərpa etmir, həm də öz həyatının transformasiyası prosesini barədə düşündür. Buna görə də, avtobioqrafiya üçün zaman məfhumu çox önəmli və həlledicidir. Müəllif öz şəxsi həyatında baş vermiş hadisələri yenidən və ola bilər ki, o hadisələrin cərəyan etdiyi zaman olan təhlildən daha fərqli, çox zaman daha qərəzsiz, daha mükəmməl təhlil edir və öz həqiqi motivlərini anlamağa, bir sözlə, özünü dərk etməyə çalışır. Buna görə də, avtobioqrafiya təkcə keçmişlə deyil, həm də indi ilə sıx bağlıdır. Müəllif özünü identifikasiya etməyə çalışarkən öz zaman və məkanına aid olub-olmadığını müəyyənləşdirməyə çalışır.

Avtobioqrafiya müəllifləri bəzən öz zaman və məkanları kontekstində sadəcə olaraq qəbul edilmirlər. Çünki məhz indiki hadisələr, indiki şəxsi, psixoloji vəziyyət özünüdərketmənin istiqamətini, səviyyəsini müəyyən edir. Zaman fərqi təsvirlərin müəllif tərəfindən keçmişdə və indi qavranılmasının arasında, yumşaq desək, fərq, kəskin desək, uçurum yaradır. İndinin təsiri nəticəsində keçmişdəki hadisələr müəllifin şüurunda və sonra da mətdə transformasiyaya məruz qalır. Bu fərq təsvir edilən hadisələrə və faktlara iki baxışın olduğunu müəyyənləşdirir: təhkiyəçi baxışı və qəhrəmanın öz baxışı. Bu zamanların müəyyənləşdirdiyi fərqli dünyagörüşlər və münasibətlər arasındakı fərqi dərk etmək avtobioqrafiyanın janr nəzəriyyəsinin və konkret mətnlərin təhlil istiqamətini müəyyənləşdirən amillərin əsasını təşkil edir.

Avtobioqrafik tədqiqatlarda fərdilik, şəxsiyyətin fərdiləşmə prosesi o qədər vacib elementlərdəndir ki, onu janr tipologiyasının xüsusi bir elementi, kateqoriyası kimi qəbul etmək zəruridir.

Avtobioqrafiyanın tədqiqinə müxtəlif prizmalardan yanaşıla bilər və bu prizmalardan hər biri onun məqsəd və vəzifələrini özünəməxsus şəkildə: mədəniyyətdən, genderdən, sosial statusdan, avtobioqrafiyanın məzmunundan, məqsədindən asılı olaraq təyin edir.

Avtobioqrafiyanın şübhəsiz ədəbi janr olduğunu Nortrop Fray da öz “Tənqid anatomiyası”¹⁸ kitabında vurğulayır. Fray qeyd edir ki, avtobioqrafiyada bədii əsərlərə xas olan ən azı üç səciyyəvi cəhət var: mövzu, texnika və ya üslub, xarakter. Bunlardan ən çox maraq doğuranı isə xarakterdir, çünki obraz və ya avtoportret ikili şəxs tərəfindən təqdim edilir. Hekayəti iki şəxsiyyət danışır: təhkiyəçi və hadisələrdə iştirak edən protaqonist. Onların adları eynidir, amma mövcud olduqları məkan və zaman fərqlidir. Bədii əsərləri yazarkən yazıçı universal zamandan asılı olur, avtobioqrafiyada isə o, əsasən özünün fərdi zaman hissiyyatına əsaslanır. Fray xüsusilə qeyd edir ki, eyni zamanda təhkiyəçi protaqonistdən daha geniş bir məfhumdur. Avtobioqrafiyadakı təhkiyəçi süjetin maraqlı və gələcək hadisələrin müəmmalı olması üçün o, özünü elə aparır ki, guya protaqonist kimi heç nədən xəbəri yoxdur. Roman müəllifləri tərəfindən istifadə edilən kompozisiya elementi bədii qabaqlama avtobioqrafiyalarda işlədilmir.

Müasir dövrdə Qərb ədəbiyyatşünaslığında populyar olan reseptiv, yəni oxucuya istinad edən nəzəriyyələrin avtobioqrafiyalara öz baxışı var. Onların mövqeyindən çıxış edərək Olni, yazıçıları arxa plana çəkən əvvəlki tənqidçilərdən fərqli olaraq təhlildə oxucuya üstünlük verir. Olni qeyd edir ki, yazıçı öz şəxsi fərziyyələrini reallıq kimi qələmə verdiyi halda, oxucu başqasının şəxsi həyatına daxil olaraq, onun motivlərini, məramlarını, müəyyən real həyat hadisələrində şəxsi əhvalatlarını öyrənməkdə maraqlıdır.

Fəslin “Avtobioqrafiyanın tipologiyası” adlı sonuncu hissəsində avtobioqrafiyaya xas olan tipoloji xüsusiyyətlərdən söhbət açılır.

Avtobioqrafik təhkiyənin anlaşılması əhvalatdan əhvalata dəyişir. Hətta belə bir təəssürat yaranır ki, avtobioqrafiyanın məqsədi həqiqəti subyektiv təcrübələr səviyyəsinə endirməkdir. Avtobioqrafiyanın poetik yolla özünüaxtarış olması fikri də artıq qərribə səslənmir. Bütün bunlardan isə yenə də suallar doğur: Yaddaş nə dərəcədə etibarlıdır? Auditoriya avtobioqrafiyanı hansı kontekstdə qəbul edəcək? və s.

---

¹⁸ Northrop, Frye. *Anatomy of Criticism* / F.Northrop. – Princeton University Press, – Canada, – 1957

Çox vaxt belə görünür ki, həqiqət bir kəsin şəxsi tarixçəsindən qaynaqlansa da, son nəticədə onun fərdi həqiqəti deyil, bir mədəniyyətin, bir millətin, bir nəslin həqiqətidir. Özünü qiymətləndirmə əksər hallarda subyektivdir, amma avtobioqrafiyanın əsl məqsədi bu subyektivliyi qanuniləşdirməkdir. O, özünün çərçivəsini yaradır, ətrafı, ekstralinqvistik məlumatlar isə onun ətrafını formalaşdırır. Bu ətrafın özünüyaratmasını dərk etmək isə avtobioqrafiyanın özəyini təşkil edir. Hələ Müqəddəs Avqustin öz daxili portretini yaradanda keçmiş günahlarına görə özünü bağışlamır, onları aydın şəkildə izah edir və, göründüyü qədər, yaddaşının imkanları çərçivəsində onları saxtalaşdırmır.

Avtobioqrafiyanın ayrılmaz cəhətlərindən biri də səmimilikdir. Avtobioqrafıya müəyyən bir dövr üçün, oxucu üçün yazılmayıbsa, müəllifin sadəcə olaraq, özünüifadəsidersə, o, əsl sənət əsəridir. Daha doğrusu, avtobioqrafıya şəxsidir və elə bütün şəxsi məsələlər kimi onun qiymətləndirilməsi o qədər də məqsədəuyğun deyil. Səmimilik avtobioqrafıyaya «tam bədii» əsərlərdən daha çox xas olsa da, əlbəttə ki, doqma deyil. Consonun fikrinə görə, insanın həyatını onun özündən başqa heç kəs yaza bilməz. Amma qeyd etmək ki, insanın öz həyatını olduğu kimi yaza bilməsi fikri özü də mübahisəlidir. Yaddaş insanı aldada bilər, hələ üstəlik də, hər kəs istədiyini və istədiyi şəkildə xatırlamağa meyillidir. Avtobioqrafiyanı yazan zaman bəzən həqiqət, süjetin ahəngdar inkişafı naminə gizlədilir, bəzən isə bəzi subyektiv səbəblərə görə təhrif edilir.

Tipik olaraq avtobioqrafıya insanları, onların inkişafını və həyatlarını əks etdirir. Müasir qadın avtobioqrafiyaları daha böyük diqqəti ailə və emosional sferaya yönəldir və əsasən qadın, ana identifikasiyası barədə, başqaları üçün faydalı olmaq üçün yaşamaları barədə implisit (bəzən eksplisit) obrazlar təqdim edir.

Avtobioqrafıya mifikləşmiş təcrübədir. O, mədəniyyətdən kənarlaşma ilə “fərdiləşmək” arasında gərginliyi dramatikləşdirərək, kollektiv təcrübədən bu mədəniyyətin dominant dəyərlərini təyin etmək, ön plana çəkmək, təhlil etmək məqsədilə fərdi əhvalatlar qurub-düzəldir. Bunun nəticəsində də identifikasiyanı formalaşdıran qanunauyğunluqlar izah olunur və gələcək münasibətlər barədə müəyyən fərziyyələr yaranır. Zahiri olaraq “özünü arxeoloji axtarıslır”

fərdlərin öz fərdi məqsədləri üçün, şəxsi, intim suallara cavab tapmaq məqsədilə keçmiş araşdırmalarını göstərsə də, daha yaxından öyrənmə tematik substratunu, məzmun və formada ümumilikləri və bu ümumiliklərin fərdi deyil, ictimai siyasi məsələlərlə bağlı olduğunu aşkara çıxarır. Bütün bunlar isə “tipik uşaqlıq” illərinin təsviri vasitəsilə çatdırılır və bu mədəniyyəti ya təsdiq edir, ya da onun mövcudluğunu sual altına alır.

Yuxarıda göstərilən səbəblərdən də avtobioqrafiyanın yarım əsr əvvəlki tərfi – onun “unikal özünü” şəxsi, faktiki, fərdi axtarış olması fikri – avtobioqrafiyanı sosial təcrübə, xüsusiləşmiş həyatlarına səyahət vasitəsilə ictimai-siyasi məsələlərdəki ziddiyyətləri açan əsər kimi qəbul etmək meyli ilə əvəz olunur. Bir sözlə, avtobioqrafiya modeli uşaqlar və keçmişdən daha çox, böyüklər və indiki zaman barədədir. Əslində, Qərbdə müasir meyl kimi populyar olan, insandakı bütün cəhətlərin açarının uşaqlıq dövründə axtarılması söyləri, uşaqları təsvir edən əhvalatların hamısını daha geniş kulturoloji məsələlərin metonimik inikası kimi qəbul edir.

Qusdorfun söylədiyi, Löjenin dəqiqləşdirdiyi avtobioqrafik akt termini estetik və fenomenoloji quruluşların birləşərək, təkrarlanaraq identifikasiya yaratması şəklinə gəlir. Kulturologiyanın və tarixi dövrün bu identifikasiyaya töhfəsi də danılmazdır. Qədim dövr və Orta əsrlərdə mənəvi, ruhən saflaşma meylləri, Amerikada Maarifçilik və Puritanizmdən sonrakı dövrdə maddi uğuru aşılaman şəxsi kamilliyə nail olaraq, həmçinin varlanmaq istəyi, Şərqi ölkələrində Qərbin müsbət cəhətlərini mənimsəməklə cəmiyyəti inkişaf etdirmək arzusu, qadın avtobioqrafiyalarında özünü, öz sərbəst statusunu təsdiqləmək tələbi və s. mövzular avtobioqrafiyaların tematik olaraq qruplaşmasını da mümkün edir. Öz pafosuna, ruhuna görə avtobioqrafiyalar optimist və pessimist təbiətli ola bilər. Əgər əsərdə etiraflar, səhvlərin başa düşülməsi üstünlük təşkil edərsə, müəllif keçmiş, buraxdığı səhvləri nisgillə xatırlayır, əsasən uğurlardan danışan avtobioqrafiya isə nikbin ruhludur.

Avtobioqrafiyanın fərdi və kollektiv identifikasiyada əvəzedilməz mənbə olduğuna görə onun təhlili siyasi, kulturoloji, psixoloji araşdırmalarda material rolunu oynaya bilər.

Dissertasiyanın II fəslı “**Avtobioqrafiyalarda özünüidentifikasiya**” adlanır. Müəllifin özünü qiymətləndirməsi, cəmiyyətdə, ailədə tutduğı mövqeyə kənardan baxması avtobioqrafiyalarda olan və oxucu üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumat mənbəyidir. Mədəniyyətdən, cəmiyyətdən, şəxsi keyfiyyətlərdən, müxtəlif kontekstlərdən asılı olaraq formalaşan müəllif özünüidentifikasiyası avtobioqrafiyaları altjanrlara təsnifləndirmə imkanı yaradır. Fəslin məqsədi Şərç avtobioqrafiyalarını janr səviyyəsində Qərb avtobioqrafiyaları ilə qarşılaşdıraraq ümumi və fərqli cəhətləri üzə çıxarmaq, həmçinin müəllif özünüidentifikasiyasının fərqli mədəniyyətlərdə özünü hansı formalarda bürüzə verməsini təhlil etməkdir.

İkinci fəslin “**Müəllifin özünü dərk etmə məsələsi**” adlı hissəsində identifikasiya məsələlərinə toxunulub. Avtobioqrafiya müəlliflərinin malik olduğı ümumi cəhətlərdən biri onların narahat bir şüur sahibi olmalarıdır. Keçmişin epizodlarını seçərək və məqsədlərindən asılı olaraq müəyyən ardıcılıqla düzərək, avtobioqrafiyaçılar həyatlarının bütöv bir obrazını yaradır və bu obraz həqiqi yaşamış həyatdan bu və ya digər səviyyədə fərqlənir. Beləliklə, avtobioqrafiya müəllifə öz həyatının alternativini yaratmaq imkanı verir ki, bu alternativ həyat keçmişdə edilən səhvlərə bəzən düzəliş, bəzən şərh verməklə, ötən hadisələrə daha düzgün mühakimələrlə fərqli bir reallıqdır.

“Həyatımız necə hekayəyə çevrilir”¹⁹ adlı kitabında Con Eakin koqnitiv psixoloq Ulrik Neyserin “Özünüdərkətmənin beş növü” adlı məqaləsinə istinad edərək insanın özünə münasibətini formalaşdıran özü barədə fərqləndirici məlumatın növlərini təqdim edir.

1. Ekoloji mən – insanın özünü fiziki mühitə nəzərən dərk etməsidir. Bu növ insan psixologiyasında körpəlikdən mövcud olur.

2. Şəxslərarası mən – İnsanın özünün başqa şəxslə birbaşa ictimai münasibətləri əsasında formalaşır.

3. Ətraflı mən. Bu növ yaddaş və gözləntilərdən təşkil olunmuşdur. Avtobioqrafiyada məhz bu mən yaradılır və alternativ bir dünya təşkil edir.

---

¹⁹ Eakin, J. P., ed. *Fictions in Autobiography: Studies in the Art of Self-Invention* / J.P.Eakin. – Princeton, PUP, – 1985. – s. 35

4. Şəxsi mən. Başqaları üçün bağlı olan şüurlu təcrübələr.

5. Konseptual mən. İnsanın özü haqda məlumatların ən müxtəlif formaları – social rollar, şəxsi münasibətlər, bədən və ruh nəzəriyyələri, insanın özünü implisit və ya eksplisit olaraq kateqoriya kimi görməsi.

Avtobioqrafiyanı yazan zaman müəllifin müəyyən bir məqsədi olur. Bu məqsəd yaradıcılıq prosesi zamanı dəyişə və ya sabit qala bilər, amma sonda müəllifin özü barədə tam bir təsəvvürü olur və öz şəxsiyyətini konseptual olaraq oxucuya təqdim edir. Mişel Monten yazırdı: *“Məni oxumağa heç kəs məcbur deyil. Bu o deməkdir ki, mən bu xoş və faydalı fikirlərə vaxt sərf etməklə əylənmişəm? Özümə bu formanı verərkən tez-tez daha düzgün şəkil seçməyə o qədər şirniklənmişəm ki. Mən özümü başqaları üçün təsvir etdim. Özümü həqiqətdə olduğundan daha yaxşı yöndən göstərdim. Mənim kitabı yazmağımdan çox, kitab məni yaratdı”*²⁰.

Avtobioqrafiya yolun sonu yox, yolayrıdır. Onu yazmaq məqamına çatan yazıçı keçmişin aydın mənzərəsini görür, öz əvvəlki həyatına baxarkən heç nə onun hadisələri obyektiv görməsinə mane olmur. Bu zaman keçmiş heç də həmişə olduğu kimi deyil, müəllifin onun necə olmasını istədiyi kimi təsvir olunur. Avtobioqrafiya keçmişin alternativini yaradır. Bu keçmişdə müəllif daha mükəmməl, daha məntiqli, daha sağlam düşüncəli, daha mühakiməlidir. Həyatının artıq yaşanmış hissəsini korrekte edən müəllif gələcəyini də dizayn etmək qabiliyyətinə yiyələnir. Özünü interpretasiya edib daha dərindən anlamaq avtobioqrafiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biridir və bu cəhət həm də keçmişə indiyə, indini isə gələcəyə bağlayır.

Özünüidentifikasiya həmçinin əlçatmaz görünən universal sülh və ahəngdarlığa yaxınlaşdırən bir yoldur. Özünü mənfi və müsbət cəhətləri ilə tanıyan, gizli hissələrini, arzularını özü üçün aşkarlayan müəllif başqalarını daha yaxşı başa düşür, hansısa hərəkətə, fikrə görə münasibət formalaşdırmazdan əvvəl onun müəllifinin motivlərini aydınlaşdırmağa çalışır. Avtobioqrafiyaların linqvopsixoloji xüsusiyyəti sayəsində mədəniyyətlərarası anlaşma asanlaşır, kulturologiya

---

²⁰ Montaigne, M. The Complete Essays of Montaigne / M.Montaigne. – Penguin Books, – 1991. – s. 755

dərslərlərindən alınmış bilinməyən məlumatlar müəyyən tarixi hadisələrin, millətlərin psixoloji yenidənqurma dövrlərini həmin proseslərin içində olaraq yaşamış insanların təcrübəsinin təsviri vasitəsilə öyrənilir. Avtobiografiyalarda müəllif mövqeyi də həmçinin həm fərdi, həm də kulturoloji dəyərləri öyrənmək üçün çox dəyərli bir mənbədir.

Müəllif heç də həmişə özünü genetik aid olduğu mədəniyyətə aid etmir. Valideynlərinin hər ikisi azərbaycanlı olan Banin özünü həmişə bu mədəniyyətə yad sayır, içərisində olduğu xronotopun onu qəbul etmədiyini, ətrafının onu anlamadığını düşünür və eyni zamanda da, özü həmin mədəniyyəti qəbul etmək istəmir. Anası çinli olan ABŞ-da yaşayan Maksin Kingston, atası keniyalı, anası amerikalı olan Obama və digər müxtəlifmədəniyyətli ailələrin nümayəndələri öz kulturoloji aidiyyətlərini müəyyən etmək üçün çalışır, mədəniyyətlərarası fərqləri təsvir edərkən onları daha yaxşı görür və müqayisə edirlər.

“Mədəniyyətlərdə fərdilik, kollektivçilik və bunların avtobiografiyalara təsiri” adlı hissədə fərdiliyə və kollektivçiliyə meyl edən xalqların avtobiografiyaya münasibəti araşdırılır.

Fərdilik Qərbi Avropa və Şimali Amerika mədəniyyətlərində, kollektivçilik isə Asiya, Afrika, Avropanın Şərq hissəsi, Latın Amerikasının xalqlarının mədəniyyətlərində özünü göstərir. Kollektivçilik və fərdiliyi müqayisə edən elmi əsərlər əsasən Asiya – Amerika qarışıq mədəniyyətli ailələrini misal gətirir. Belə araşdırmalar fərdilik olan cəmiyyətlərdə özünəinam, sərbəstlik, muxtariyyət, şəxsi nailiyyətlər, qrupdan uzaqlaşma və şəxsi məqsədlərin mövcudluğu faktlarını əsas gətirir. Kollektivçi cəmiyyətlər ailədəki bağlılıq, əməkdaşlıq, həmfikirlik, razılaşma kimi cəhətləri önə çəkir, fərdi deyil, qrupun məqsədlərini həyata keçirmək üçün səy göstərir, qrupun gözləntilərinə və qanunlarına uyğun hərəkət edir. Bu kulturoloji fərqlər müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanların özlərinə və digərlərinə fərqli münasibət konsepsiyalarından xəbər verir. Daha kollektivçi cəmiyyətlərdə qarşılıqlı asılılıq bir qaydadır və şəxs icmanın üzvüdür, başqaları ilə əlaqədərdir, kiməsə məxsusdur, kimdənsə asılıdır, başqalarının həyatlarının ona, onun isə başqalarına təsiri var. O, başqalarına diqqətli və ətrafından diqqət gözləyir, onun şəxsi xüsusiyyətləri və hərəkətləri vəziyyətlərə bağlıdır. Muxtariyyət burada

ikinci dərəcəlidir, başqaları ilə münasibətlər şəxsi azadlığı üstələyir. Belə mədəniyyətlərdə başqalarının istəkləri, ehtiyacları, məqsədləri fərd üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, onlara yardım edilir, hətta ifadə etmədikləri arzuları nəzərə alınır. Daha fərdi cəmiyyətlərdə insanlar başqalarından fərqlənməyə, sərbəstliyə, muxtariyyətə meyl edir. Bu cəmiyyətdə insanlar özlərini fərd, şəxsiyyət kimi qəbul edir və öz fikirlərini ifadə edir.

İctimai-mədəni inkişaf nəzəriyyəsinə əsasən, ictimai-mədəni təsirlər avtobioqrafik yaddaşın həm yaranmasında, həm də məzmununda özünü göstərir.

Fərdiliyi üstün tutan mədəniyyətlər avtobioqrafiya yazmağa meyllidir, kollektivçi cəmiyyətlər isə adətən bu janrdan çəkinir.

Türkiyə ədəbi mühitində avtobioqrafiyaçının doğru deməyəcəyi qorxusu uzun müddət tarixçilərin bu janrdan olan əsərlərə inamsız yanaşmasına səbəb olmuşdur. Amma son dövrlər poststrukturalizm, postmodernizm, feminizm və başqa tənqidi yanaşmaların Türkiyəyə gəlib çıxması onların xüsusi dəyər verdiyi, amma uğurlu olacağına inanmadığı üçün və ya hər hansı başqa səbəbdən tədqiqatından çəkdiyini avtobioqrafiyalara da marağı artırdı. Başlanğıcı 2002-ci il İstanbul Boğaziçi Universitetinin Türk dili və ədəbiyyatı şöbəsi tərəfindən qoyulan bu istiqamət Avropa və Türkiyə avtobioqrafiyaları arasında fərqli və oxşar cəhətlərin öyrənilməsinə yönəldi. Sonradan Orta Şərq və Türkiyə ədəbiyyatlarında introspeksiya, daxilə baxışın olmadığı barədə sual da ortaya çıxdı. İntrospeksiya Qərb avtobioqrafiyalarının tipoloji xüsusiyyəti olduğunu da nəzərə alaraq Boğaziçi simpoziumu Türkiyə ədəbiyyatında bu janrın tələbləri çərçivəsinə yerləşdiriləcək əsərlərin kifayət qədər olmaması səbəbindən avtobioqrafiya sözünü avtobioqrafik əsərlər ifadəsi ilə əvəz edərək bu çərçivəni genişləndirdi. Fəslin bu paraqrafi türk ədəbiyyatlarında avtobioqrafiyaların az olması səbəblərini də araşdırır.

Yapon-amerika qadın avtobioqrafiyalarında iki mövzu təkrarlanır. Onlardan birincisi ana-qız münasibətləri, xüsusilə, anaların taleyi ilə qızların taleyi, onların hər birinin həyat tərzini, onlar arasındakı fərqlər, ziddiyyətlər mövzudur. Adətən, belə əsərlərdə ana mərkəzi sədsir və digər şəxslər və hətta dəyərlər mərkəzəqaçma qanununa tabe olaraq onun ətrafında toplanır. Ana qızını Şərq köklərinə birləşdirən bir

simadır. Amerikada aşkar prioritetə malik “ağ adamlar” diskursu qızı anasından uzaqlaşmağa məcbur edir. Dominant mədəniyyətə assimilyasiya olmaq üçün o, özünün “fərqli” olduğunu ona xatırladan anasını inkar edir. Bu zaman şüuraltıdakı ana sevgisi reallıqdakı psixoloji çətinliklərlə konflikt yaradır və bunun nəticəsində oxucu narahat, gərgin, narazı psixika ilə qarşılaşır. Elə bu səbəbdən də, bu qrup avtobioqrafiyalarda qarşısıalınmaz psixoloji konfliktləri aradan qaldırmaq mümkün olmadığı üçün bir nisgil var.

Liç (Leach) hər kəsin tarixi və coğrafi olaraq şərqyönlü və ya qərbyönlü olduğu fikrini qəbul edir və Şərqlə Qərb arasındakı uçurumun üzərindən körpü çəkməyin elm, mədəniyyət və cəmiyyət üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu vurğulayır²¹. Bu kitaba daxil etdiyi, 1915-ci ildə Tokioda oxumuş olduğu mühazirəsində o, Qərbi, Şərqi onu başa düşməyə çalışdığı halda onun Şərqi anlamağa səy göstərməməkdə ittiham edir.

Avtobioqrafiya janrının tədqiqi əsasən Qərb ədəbiyyatşünaslığında inkişaf etmişdir. Şərq ədəbi tənqidi də bu sahədə Qərb ədəbi prosesinin və ədəbi tənqidinin təcrübəsinə əsaslanır. Avtobioqrafiyanın hazırkı vəziyyətində isə Şərq avtobioqrafiyalarının xüsusiyyətləri özünü daha çox biruzə verir. Klassik Qərb avtobioqrafiyalarındakı sistemlilik, vahid və ardıcıl süjet Şərq avtobioqrafiyaları üçün səciyyəvi hal deyil. Şərq avtobioqrafiyaları süjetin fraqmentar olması ilə seçilir və onların bu cəhəti müasir Amerika, Avropa avtobioqrafiyalarında, xüsusilə müəllifi qadın yazıçılar olan avtobioqrafiyalarda aşkar görünür. Öz növbəsində, Şərq avtobioqrafiyaları Qərb avtobioqrafiyalarına xas olan ümumbəşəri tələblər motivini mərkəzləşdirir, daha dəqiq desək, müəllifi öz həyatı barədə yazmağa sövq edən hadisələri məntiqlə izah etməyə çalışır. Düzdür, Şərq müəllifləri öz motivasiyalarını Qərb müəllifləri ilə müqayisədə o qədər də konkret, aydın izah etmir. Amma klassik əsərlərdən fərqli olaraq, müasir nümunələrdə mərkəzi, idarədən bir səs eşidilir.

Müasir çin, hind, yapon avtobioqrafiyalarında özünü təqdim etmə hərəkətini idarə edən qüvvələr ziddiyyətli və fraqmentardır. Bəzən

---

²¹ Leach, Bernard. *Beyond East and West: Memoirs, Portraits and Essays* / B.Leach. – London and Boston: Faber and Faber, – 1978.

elə bir təəssürat yaranır ki, bu motivlər müəllifin özü tərəfindən belə yaxşı başa düşülmür.

Qərb avtobioqrafiyalarının əksəriyyətində müəllif öz həyat hekayəsini ön sözlə başlayır. Müqəddəs Avqustin, J.J.Russo, M.Monten, B.Franklin, demək olar ki, eyni bir sxem üzrə olan müqəddimə ilə söhbətə başlayır. Əvvəlcə, müəllif avtobioqrafiyanı yazmaqda hansı məqsədi güddüyünü, onu hansı səbəbdən yazdığını, onun, özünün əvvəlcədən gördüyü mümkün funksiyalarını açıqlayır. Bu ənənəvi başlanğıcdan sonra müəlliflər öz uşaqlıq illərindən söhbət açmağa başlayır. Müqəddəs Avqustin uşaqlıqda etdiyi səhvlərdən, o vaxtlar həyata olan münasibətindən danışır və tədricən xristianlığı qəbul etməyə hazırlaşarkən geriyə baxıb keçmişini yenidən qiymətləndirməsindən, anasının ona doğru yol göstərməyindən və bunun sonralar onun həyatında necə böyük əhəmiyyət daşımasından söz açır.

Jan Jak Russo və Mişel Monten öz əsərlərində didaktik tərəfin üstünlük təşkil etdiyini əvvəlcədən oxucuya çatdırır və təlim-tərbiyə, intellektual-mədəni tədris məsələlərindən söhbət açacaqlarını öncədən bəyan edir.

Klassik avtobioqrafiyaların əksəriyyəti müəllif öz karyerasında nail olduğu uğuru, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında əldə etdiyi nailiyyətləri əsasən öz zəhmətinin, iradə möhkəmliyinin nəticəsi kimi təsvir edir, mərhələlərlə göstərir və qiymətləndirir.

Obama öz avtobioqrafiyasını 1995-cı ildə otuz dörd yaşında ikən çap etdirib. "Arzular" mürəkkəb introspektiv əsərdir. Onun mövzusu Havay adalarında ağdərili tələbə anası və Kenyalı atasının nigahından doğulmuş Obamanın özünə və ətrafındakı ağ cəmiyyətə baxışı təsvir olunur. Obama yazır ki, uşaqlıqdan yaddaşında həkk olunan şəkil ətrafda heç kəsə oxşamayan qır kimi qara atası və süd kimi ağ anasıdır. O, uşaqlığında müxtəlifrəqli kökünün sosial qavranılmasını dərk etməyə çalışdığını, Havay adalarının müxtəlif mədəniyyətlərə eyni hörmətlə yanaşdığı üçün, bu münasibətin onun dünyagörüşünün tərkib hissəsinə çevrildiyindən yazır.

Hermenevtika, dekonstruksiya, oxucu orientasiyalı tənqidi yanaşmalar bədii əsərləri interpretasiya etməklə oxucunun həm əsərdəki qəhrəmanları dərk etməyə, həm də bu dərkətmənin köməyi

ilə öz təbiətini, xarakterini, təhtəlşüurunu, gizli, özünə də etiraf etmədiyi instinktiv arzularını başa düşməyə imkan verir. Zaman keçdikcə bəzi insanlar da əvvəlki hadisələri sonradan dəyişmiş dünyagörüşlərinə uyğun olaraq interpretasiya etməyə meyillidirlər. Oxucu belə meylləri yazıçının ümumi kontekstindən başa düşür və hiss edir ki, bəzi təsvirlər əsl həqiqəti ifadə etmək üçün deyil, onları gizlətmək üçündür. “Belə hallar Şərq ədəbiyyatında daha çoxdur” söyləsək, bunun, yəqin ki, xüsusi bir izahata ehtiyacı olmaz. Məhz bu avtobioqrafiyalarda səmimilik örtüyü altında bir çox sözlər söylənilir, amma bu sözlər səmimiliyə qat-qat pərdələr çəkməkdən başqa bir iş görmür. Elə Qərb ədəbiyyatında da belə nümunələr az deyil. Mark Tvenin avtobioqrafiyasında bu yazıçının əsl faktları söylədiyini inkar edə bilmərik. Amma bir insan həyatının orada yazılan kimi ola bilməyəcəyini də açıq aşkar hiss edirik. Təbii, real həyat həm uğurlar, həm məğlubiyətlər, həm şərəfli, düzgün hərəkətlər, həm də yanlışlıqlarla doludur. Bunun inikasını ədəbi avtobioqrayada tapırıqsa, ona psixoloji, fəlsəfi, səmimi bir əsər kimi yanaşırıq. Aristotelin bədii əsərlərə olan mimesis qanunu tətbiqi tələbi artıq bədii əsərlər üçün, onların incəsənət nümunəsi olduğuna görə, formalarının daha önəmli olduğu səbəbindən əsas meyar olmasa da, bu prinsip avtobioqrafiyalar üçün səmimiliyi təmin edən əsas göstərici olaraq qalır.

Siyasi avtobioqrafiyaların diqqəti cəlb edən cəhəti siyasi hadisələrə siyasi simaların şəxsi subyektiv münasibətini formalaşdıran səbəblərin izahıdır. Bəzən avtobioqrafiya həm siyasətçinin həyatını uşaqlıq illərdən başlayaraq, həm də onun siyasi fəaliyyətini, onunla bağlı cəmiyyətdə baş verən hadisələri özündə birləşdirir. Bencamin Franklinin, Fukuzava Yukiçinin və başqa siyasətçilərin avtobioqrafiyaları bu cəhətdən səciyyəvidir.

Fukuzavanın müasir məktəblər üçün yazdığı pamflet, dərslilər yalnız mövzularının yeniliyi ilə deyil, həm də üslubunun fərqli olması, yəni sadə üslubla seçilir və populyarlaşdırdı. Yaponlar “Fukuzava kitabları” adlandırdıqları silsilə kitablardan yeni yaranacaq sivilizasiya barədə çox şey öyrənirdi.

Qərb mədəniyyəti ilə tanış olan Yukiçi Franklini avtobioqrafiyasını da oxumuşdu. Onun məşğul olduğu sahələr

Franklini sanki təkrar edirdi. 1882-ci ildə Cici-şimpo (Zaman) adlı qəzet təsis edən mütəfəkkir orada alimlər üçün məqalələr dərc etməyə başladı. Bu zamandan başlayaraq o, siyasət, beynəlxalq münasibətlər, iqtisadi və maliyyə problemləri, təhsil siyasəti, qadın hüquqları, əxlaq qaydaları barədə müxtəlif məqalələr və satiralar yazıb müxtəlif jurnallarda dərc etdirdi.

Sınıfı ayırı-seçkiliyi Yaponiyada hər addımda hiss edən Yukiçi, qardaşı onu Danimarkaya Qərb hərbciliyini öyrənmək üçün göndərəndə, bu təhsilin nəyə tətbiq olunacağını aydın dərk etməsə də, Qərb mədəniyyətini, cəmiyyətin inkişaf yollarını görmək üçün yaxşı imkan hesab etmişdir. Yukiçinin avtobioqrafiyasında da “Amerika arzusu”, bir insanın öz söyləri nəticəsində istədiyi yüksək mövqeyə nail ola biləcəyi ideyası var.

Avtobioqrafiya və Fukuzavanın başqa kitabları Yaponiya üçün yeni olan bir üslubda, sadə danışq üslubunda yazılıb. Amma bir Şərqlə adamı olan Fukuzava “Sivilizasiya nəzəriyyəsinin sxemi” (Bunmeiron no qairyaku) adlı kitabını başqa əsərlərindən fərqli olaraq alimlər üçün nəzərdə tutmuş, bəlağətli, danışq dilindən fərqli ədəbi üslubda yazıb. İnsanın həm varlanmasını, həm də kamilləşməsinə təmin edən şərtlərin bilik və fəzilət olmasına görə, sivilizasiya son nəticədə bilik və fəzilətin inkişafı deməkdir. Bilik və fəziləti bir-birindən fərqləndirən Fukuzava birincini zəka, ikincini isə mənəviyyat kimi izah edir. Bu, dəqiqləşdirmə bu iki dəyəri neo-Konfusian konsepsiyalarından fərqləndirmək üçün edilmişdi. Ənənəvi yapon fikri həm şəxsi fəziləti, həm də xeyirxahlıq qaydalarını Çin klassiklərinə istinadən izah edirdi. O zaman fəlsəfə yalnız idarəetmə ilə əlaqələndirilir, fəzilətli insan hesab edilən kral və imperatorun öz təbəələri ilə xeyirxahlıqla rəftar etməsi, onlara ədalətli yanaşması hesab edilirdi.

Puritanizmin ən yaxşı ideyalarını özündə birləşdirən Franklin insanın savadlanaraq, maariflənərək, mənəvi cəhətdən kamilləşərək şəxsi kamilliyə nail olmaq, mövcud imkanlardan istifadə etməklə vicdanlı yolla pul qazanmaq və öz şəxsi keyfiyyətlərindən istifadə etməklə ölkənin rifahı və inkişafı üçün çalışmağın hər bir insan üçün şərəfli bir vəzifə olduğunu həyatının və əsərlərinin özəyində olan əsas ideya kimi inkişaf etdirir. Avtobioqrafiyanı yazmaqda onun

məqsədi bu ideyanı sonrakı nəsillərə aşılamaq, onları da öz ölkəsi üçün onun qədər iş görməsini, bunun üçün isə onların öz şəxsi kamilləşmələri üçün şəxsi keyfiyyətləri üzərində işləməsinin labüdlüyünə inandırmaqdır. Fukuzavanın da avtobioqrafiyasının məqsədi elə budur. Əlbəttə, Amerika kimi azad ölkədə bu işi görmək, Yaponiya kimi mühafizəkar, tarixi ənənələri dəyişməkdə könülsüz olan cəmiyyətdəkindən dəfələrlə asan idi. Amma Fukuzava hansısa əlçatmaz işlər görmək, hansısa qeyri-praktik və mücərrəd məfhumlardan danışmır, öz ölkəsindəki mövcud şəraitdə edilə biləcək işlərin mümkün yollarını göstərir.

Franklin 1706-cı ildə, Yukiçi isə 1834-cü ildə doğulmuşlar. Zaman fərqi baxmayaraq, onların fəaliyyəti ölkələri üçün həlledici tarixi hadisələrin vaxtına təsadüf edir.

Bu iki müəllifin həyatında və həyatlarının özləri tərəfindən təsvirində oxşar cəhətlər çoxdur. Onlar heç biri peşəkar yazıçı olmayıb, hər ikisi ölkələrinin tarixlərində həlledici rol oynamış ictimai xadim olmuşlar. Hər ikisi öz əməllərinin nəticələrini sağlıqlarında görən uğurlu şəxslər kimi tanınmışlar. 100 dollarlıq ABŞ əskinazında Franklinin, 10000 yenlik yapon əskinazının üzərində isə Yukiçinin rəsmi var. Hər iki şəxs maarifçilik ideyalarının fəal yayıcıları olmuş, cəmiyyətin inkişafına təsir etmiş məktəb və universitetlər yaratmışlar.

Bu və başqa bir sıra ümumiliklərlə yanaşı bu iki ictimai xadimin avtobioqrafiyalarında onların dünyanın iki əks qütbləri olan Şərq və Qərbə aid olması ilə bağlı yaranan fərqliliklər də var. Franklin də Yukiçi də yorulmadan çalışmışlar. Amma daha çox imkanlar yaradan yeni dünyada cəmiyyət üçün onun xeyrinə dəyişikliklər etmək, Yaponiya kimi mühafizəkar cəmiyyətdən fərqli olaraq daha sadə qəbul olunurdu və daha az tənqiddə məruz qalırdı.

Bu iki avtobioqrafiyada nəzərəçarpan fərq onların üslubundadır. Qərb insanının soyuq temperamentli, emosiyalardan uzaq bir şəxs olduğu güman edilir. Mümkündür ki, adi həyatdakı soyuqqanlılıq, insan təbiətindəki təmkin bədii əsərlərdə emosiya və səmimiyyətin yüksək qiymətləndirilməsinə səbəb olub. Şərq dünyasındakı insanları isə emosional təbiətli, ürəyiyanan kimi qəbul edir, Şərq fəlsəfəsində

hisslərin gizlədilməsi, “simada sevinc və ya hirsin göstərilməməsi” fəzilət sayılır.

Avtobioqrafiyaların formal cəhətlərindən danışsaq, burada kompozisiya fərqləri çoxdur. Franklinin “Avtobioqrafiya”sı onun həyatını xronoloji ardıcılıqla təsvir edir və fəsillərə bölünür. Onun xronotopu üçün məkan deyil, zaman ardıcılığı nəzərəçarpandır. Fukuzavanın əsərində isə hadisələr və fikirlər tematik olaraq qruplaşdırılıb. Məsələn, fəsillərin adları belədir: “Mən Yedoya gedirəm”, “Mən ingilis dilini öyrənirəm”, “Mən Amerikaya gedən ilk missiyaya qoşuluram”, “Mən Avropaya gedirəm”, “Mən anti-əcənəbi Yaponiyaya qayıdıram” və s. Hər bir fəsil isə öz növbəsində plana oxşar kiçik hissələrə bölünüb. Bunlara verilən yarımbaşlıqlar çox zaman informativdir. Məsələn, “Bərpa dövrünün partizanı. Şəxsi məktəbin inkişafı” adlı onuncu fəsildə aşağıdakı yarımbaşlıqlar var: “Bərpa dövründə mənim davranışım”, “Mən insanlara deyil, adətlərə nifrət edirəm”, “Bu mənə valideynlərimdən keçib”, “Mən öz klanımda vəzifə tutmaq istəmirəm” və s.

Mişel Fuko yazır ki, etiraf müasir Qərb fərdlərinin özlərinin məğzi təsdiq etmək yolunun bir hissəsidir və beləliklə qərblilər etiraf edən cəmiyyət kimi tanınır. Bu bəyanat Şimali Amerikada avtobioqrafik diskursun etiraflar olduğunu iddia edən avtobioqrafiya nəzəriyyəçilərini avtobioqrafiyaların əsasında fərdi etiraf diskursu olması fikrində bir az da möhkəmləndirdi. Amma Fukonun bəyanatının digər aspekti diqqətdən kənar qalır. Fuko fikrini inkişaf etdirərək söyləyir ki, etiraf edən şəxs predmetə (çox zaman yaralanmış və ya günahkar) çevrildiyi üçün, etiraflar ictimai patologiyadır. O, etirafları iztirab hesab edir və Qərb dünyasının “qara ekizi” adlandırır.

Azərbaycan ədəbiyyatında avtobioqrafiyaların təhlilindən bəhs edən növbəti hissədə də kulturoloji məsələlər ön plana çəkilir. Baninin “Qafqaz günləri” əsərində Banin avtobioqrafik çərçivəyə uyğun olaraq özünün dünyaya gəlməsindən, böyüməsindən, uşaqlıq illərində onun yaddaşında iz buraxmış hadisələrdən və öz qohumlarından danışır. Onu və daha üç bacısını alman dayə freyleyn Anna tərbiyə etmişdi. Bu kitabın ilk sətirlərindən Şərqlə Qərbin qarşılaşmasının şahidi oluruq və bu qarşılaşmada müəllif Qərbin

tərəfindədir. Avtobioqrafiyada şəxsi həyat fonunda hadisələrin cərəyan etdiyi dövrün ənənələri, adətləri təsvir olunur. Başqa avtobioqrafiyalarda olduğu kimi, burada da hadisələrin tarixi axarı müəllifin dəyərlər prizmasından izlənilir.

“Qafqaz günləri” və onun ardı “Paris günləri” fəlsəfi və psixoloji cəhətdən ona görə diqqəti cəlb edir ki, əsərin müəllifi uşaqlıq illərini və gəncliyinin bir hissəsini Şərqdə, daha dəqiq desək, Şərqlə Qərbin arasında olan, iki əks qütbün bir çox xüsusiyyətlərini harmonik şəkildə özündə cəm edən bir ölkədə keçirmişdi. Banin nisgil hissini özünə belə etiraf etmirdi, amma “onun avtobioqrafiyasının diskurs təhlili müəllifin təkə uşaqlıq illəri üçün deyil, həm də həmin illərin keçdiyi məkan, Bakı üçün darıxdığını göstərir”²². Banin həyatının həmin mərhələsi haqqında Parisdə yaşayarkən yazır. Bu, kənardan olan baxışdır. Əgər adi avtobioqrafiya sadəcə retrospektivdirsə, zaman boyu yeni baxışla səyahətdirsə, mühacir avtobioqrafiya həm də məkan üzrə, Şərq-Qərb istiqamətində səyahətdir.

Şərq ədəbiyyatını oxuyarkən nəyinsə tam açıqlanmadığı, sona qədər söylənmədiyi, lazımı qədər açılmadığı hissiyyatı yaranır. Qərb ədəbiyyatını oxuyarkən isə, daxili dünyalar anlaşılan, sadə, adi və izahlı görünür. Ümumilikdə səciyyələndirsək, Şərq ədəbiyyatında Qərb ədəbiyyatında olan səmimiliyə rast gəlmirik. Əgər strukturalizm və dekonstruktivizm bizi müəllifin qeyb olmasına inandırmağa çalışırdısa, avtobioqrafiyanın müasir təhlili əsərə, müəllifə aparan bir sübut kimi baxır. Əgər Freyd nəzəriyyəçiləri müəllifin şüuraltı arzularını, sirlərini aşkarlamağa çalışırdısa, avtobioqrafiya özü onları açır və təqdim edir.

Bu əsər Bakıda yaşamış, sonra isə Parisə köçmüş insanın Bakı reallıqlarına kənardan baxışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında o qədər də çox olmayan mühacir ədəbiyyatı nümunəsidir. Bu avtobioqrafiya qadın yazıçısı, Şərq və Qərbin mədəniyyətlərinin təsirini birbaşa olaraq öz üzərində hiss etmiş bir qadının fikirləridir. Qadınların cəmiyyətdə yeri və onların ədəbiyyatda özünüifadəsi ədəbi proses üçün maraqlı sahələrdən biridir. Bu, Şərqlə Qərbin

---

²² Dadashova S. Nostalgia in Autobiographies: Close Reading of Banine’s Life-Writing. 世界文学研究论坛, 37, Forum for World Literature Studies, – 2020

birdəşdiyi yer olan Azərbaycanda daha çox diqqəti cəlb edən məsələlərdəndir. Azərbaycan ədəbiyyatında hələ XII əsrdə Məhsəti Gəncəvi istedadlı şair kimi fəaliyyət göstərmiş, təkcə sonrakı nəsillər tərəfindən deyil, həm də öz müasirləri tərəfindən sevilib-seçilən sənətkarlardan olmuşdur. Nizami Gəncəvi müxtəlif siniflərə mənsub olan qadınları eyni hörmət və ləyaqət hissi ilə təsvir edir. Onun əsərlərində qadınlar fiziki və mənəvi cəhətdən güclüdürlər, onlar öz qüvvələrini təsdiq edir və kişilər tərəfindən rəğbətlə, heyranlıqla qarşılır. Bu, həm taxt-tac sahibi Nüşabə, həm də xidmətçi Fitnəyə aiddir. Orta əsrlərdə Qərb ədəbiyyatlarının heç birində öz daxili və ya fiziki qüvvəsinə görə kişilərlə eyni və ya onlardan üstün olan qadın obrazlarına rast gəlmək mümkün deyil.

II fəslin sonuncu yarım fəslə **“Avtobioqrafiya və gender məsələləri”** adlanır. Əgər ənənəvi kişi avtobioqrafiyası özü barədə yazan qeyri-adi kişini təsvir edirsə, müasir qadın avtobioqrafiyası öz adi həyatı barədə qeyri-adi tərzdə danışan qadını təqdim edir. İlk qadın avtobioqrafiyaları, məsələn, Culian Norviçin, Marqeri Kempin, Marqaret Kavendişin və Anna Bredstritin əsərləri qadın həyatının fraqmentar təbiətini əks etdirir, müasir avtobioqrafiyalar isə bu fraqmentarlığı daha yaxşı təsvir edir. Meri Makkarti “Katolik uşaqlıq xatirələri” kitabında (1957) qismən də olsa, fəsillərdə və interfəsillərdə ənənəvi avtobioqrafiyanın formasına riayət edir. XX əsrin ortalarında yazılmasına baxmayaraq, bu avtobioqrafiyanın forması və üslubu, burada özünü dərk etmənin təbiəti müasir qadın avtobioqrafiyalarına yaxındır. Makkarti burada öz həyatının qısa bir hissəsini təsvir edir. Bu cəhət əsasən avtobioqrafiyalar üçün səciyyəvi olmasa da belə zaman kəsiyinə bəzi əsərlərdə rast gəlmək olur. Norma Elia Kante “Kanikula” (1995) əsərində avtobioqrafik representasiya kimi oxucuya fotosəkil təqdim edir.

Avtobioqrafiya müəllifləri olan qadın yazıçılar bəzən başqa ad altında çıxış edir, bəzən isə addəyişmə bütün əsərdə deyil, müəyyən fəsillərdə yer alır. Məsələn, Maksin Honq Kinqston «Qadın döyüşçü» (1975) əsərində bir fəsildə Fa Mu Lan olur, Sleyterin avtobioqrafiyası isə onun özünün yalan adlandırıdığı metaforaya əsaslanır. Bu müəlliflərin əsas məqsədi özlərini təqdim etmək və başa düşülməkdir.

Şeron Kedman Siling “Qadın həyatlarını oxuyarkən” adlı məqaləsində paraqrafın əvvəlində yada saldıığımız suala özünəməxsus şəkildə cavab verir. “*Qadın çox zaman özü barədə deyil, başqası haqqında, əsasən öz həyat yoldaşı haqqında yazmağa üstünlük verir və özü onların birgə həyatındakı rolu ilə kifayətlənirdi*”²³. Virciniya Vulf yazırdı ki, XVI əsrdə qadın yazıçıları, demək olar ki, yox idi. çünki qeyri-adi istedadla malik hər bir qadın o dövrdə ya aqlını itirir, ya özünü güllə ilə öldürür, ya da həyatını hansısa tənha bir kottecdə başa vururdu. Qadınların bir çoxu öz həyatlarının müxtəlif aspektlərini gündəliklərdə, avtobioqrafiyalarda, etiraflarda təsvir edirdi. Ceyms Olninin dediyi kimi, avtobioqrafiyanın məğzi özünü tapmaq, yaratmaq və təqdid etməkdir fikri belə əsərlərdə tam təsdiq olunur. Onlara aid edilən statusu dəyişmək üçün avtobioqrafiya yazmaq yolunu seçən qadınlar isə öz həyatına analitik yanaşır, “cəmiyyətdə qəbul olunmuş normalara öz əvvəlki münasibətini təhlil edir və özünün kim olduğunu təyin etməyə özündə güc tapır”²⁴.

Öz formasına və məzmununa görə qadın avtobioqrafiyaları kişi avtobioqrafiyalarından və ya, həmişə adlandırıldığı kimi, ənənəvi avtobioqrafiyalardan nə ilə fərqlənir? Birincisi, kulturoloji cəhətlər qadın avtobioqrafiyalarında özünü daha çox biruzə verir və hiss olunur. Kulturoloji ənənələri nəsil-dən-nəsilə ötürməkdə məsuliyyət daşıyan qadınlar instinktiv olaraq öz milli xüsusiyyətlərini həmişə yadda saxlayır və bu xüsusiyyətləri özünün seçdiyi başqa mədəniyyətlər ilə müqayisə edir və bu zaman ənənələrin seçiminə də diqqətlə yanaşaraq iki mədəniyyətin müsbət cəhətlərini bir yerə yığmağa çalışır.

Üçüncü fəsil **“Avtobioqrafiya müasir tədqiqatlarda. Avtobioqrafiyaya müxtəlif tənqidi yanaşmalar”** adlanır. Fəslin birinci paraqrafı **“Avtobioqrafiya müasir tədqiqatlarda”**

---

²³ Seelig, Sharon Cadman. *Autobiography and Gender in Early Modern Literature: Reading Women’s Lives, 1600-1680* / Sh.C. Seeing. – New York and Cambridge: Cambridge University Press, – 2006. – s. 85

²⁴ Dadashova, S. *Power and Representation in Women’s Autobiographies* // – *Filosofija. Sociologija*, – 2018, – 29. -nr. 4. – s. 230–238, © Lietuvos mokslų akademija.

mövzusuna həsr olunub. 1980-cı illərdə feminist avtobioqrafiya tənqidçiləri bu tədqiqatlarda bir boşluq hiss etdilər. Avtobioqrafik yazıların qəbul olunmuş kanonik nümunələri arasında qadın mətnləri yox idi. Linda Andersonun qeyd etdiyi kimi, *“bu, qadınların belə mətnlər yazmadığı səbəbindən deyildi, başqa janrlarda da olduğu kimi bu müəlliflərin yazılarının əhəmiyyətsiz, xam məhsul, normativdən uzaq, “möhtəşəm əsər” tələblərinə cavab vermədiyini hesab edildiyi üçün belə idi”*²⁵.

Feminist tənqidçilər Corc Qusdorfun avtobioqrafiya nəzəriyyələri ilə onların kişi yazıçılarına aid olması, qadın avtobioqrafiyalarına tətbiq edilə bilməməsi səbəbindən razı olmur.

Qusdorf avtobioqrafiyanı rəssamla modelin üst-üstə düşdüyü bir məkan adlandırır. O, avtobioqrafiyanı insanın həyatının mədh edilməsinə, onun karyera yüksəlişinə və ya uğurlu strategiyasına həsr edildiyini söyləyir. Qadın avtobioqrafiyaları üçün nəzərdə tutulan auditoriya isə başqa qadınlardır. Kişi müəllifləri bu gündəlikləri bir əyləncə kimi oxuya bilər. Qadın avtobioqrafiyaçı mədəniyyəti yaradan, onu təhlil edən yox, mədəniyyət barədə yazan şəxsdir. Dahi şəxslərə yaxın olan qadınlar onların həyatından yazmış, bəzən onların öz həyatı bu dahilərin həyatını müəyyən qədər dəyişmişdir.

Qusdorf və başqaları avtobioqrafiyanı özünü əks etdirmək üçün təcrid olunmuş fərd tərəfindən yazıla biləcəyini söyləyir. Bu fərdilik qadınlar və azlıqlar üçün kulturoloji qrup identifikasiyasını nəzərə almır. Fridman Qusdorfun verdiyi tərfi bir qədər dəyişərək belə ifadə edir:

*“Avtobioqrafiya yalnız o zaman mümkündür ki, fərd özünü başqalarından kənara çəkmir, xüsusilə də özünü başqalarına qarşı qoymur, əksinə, başqaları ilə qarşılıqlı asılı halda mövcud olur. Onun mövcudluğu içərisində olduğu cəmiyyətin hər nəfəsində hiss olunur. O, təcrid olunmuş varlıq deyil”*²⁶.

Psixanalitik avtobioqrafiya məfhumu məzmunundan daha çox, avtobioqrafiyanın psixanalitik proseslə bağlılığını təhlil edir. Bu bağlılıq müəllifin özü ilə söhbətin keyfiyyətindən və yaddaşın

---

²⁵ Anderson, L. *Autobiography: the new critical idiom* / L.Anderson. – London & New York: Routledge, – 2001. – s. 86

²⁶ Friedman, S. *Women, autobiography, theory: A reader*, – 1998. – s.38

yumşaq, mərhəmətli, konstruktiv və sair olmasından asılıdır. Psixoanalitik yanaşma avtobioqrafiyaya özünümüəyyənləşdirmə kimi baxır. Bu proses mexaniki, uzaqdan mühakimə kimi yollarla deyil, özünü təhlil, psixoanalizə məlum olan itirmə və yenidən kəşf yolları ilə həyata keçirilir.

Freydin bioqrafik janra münasibəti ziddiyyətlidir. Başqaları haqda psixoanalitik bioqrafiya yazan mövqeyində olarkən o, nikbindir. Bu hissədə o, psixoanalizin imkanlarından, öz işlərindən danışır, qeyd edir ki, onun ömrü boyu apardığı tədqiqatlar Leonardo da Vinçi, Höte, Dostoyevski, President Uilson kimi bir çox şəxsiyyətin fərdi keyfiyyətlərinin şərhinə töhfə vermişdir. Digər tərəfdən, psixoanalizi kəşf edəndən sonrakı illərdə o, özü barədə çox məlumat vermir və hamıya onsuz da məlum olan informasiya ilə kifayətlənir.

Freydin təhkiyə və əsərin predmeti arasındakı münasibət barədə fikri avtobioqrafiyanı və bizim öz həyatımızı necə xatırlamağımızı anlamaq məsələsi ətrafında qurulub. Freyd nəzəriyyələrinin, feministlərin fikrinə görə, ən böyük problemi qadınlara olan münasibətdir. Freyd qadınların psixoloji baxımdan bütün kişilərdən fərqli olduğunu iddia edir. Bu fərq bir tamlıq, bir yenilik kimi açılmalı, təhlil olunmalı, tədqiqatçılar tərəfindən təsvir edilməlidir. Freyd yazır: *“Biz belə bir nəticəyə gəlməyə məcburuq ki, qadınlıq və kişiliyi yaradan səbəb anatomiyanın anlayıb izah edə bilmədiyi naməlum səciyyələnmədir. Bu qadınlığın sirli müəmmasıdır. Bu, psixoanalitik axtarışların müqəddəs çevrəsidir”*²⁷.

Ümumilikdə, psixoanaliz həyat təsviri, həyata xüsusi yanaşma formasıdır. Freydin yaratdığı gündən bəri bu nəzəriyyə insanların həyat hekayələri üzərində qurulub və bu hekayələr psixodinamik müalicələrin əsas hissəsini təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq, psixoanalitik tənqid avtobioqrafiyalara skeptik yanaşır. İnsan həyatları və onların subyektlər tərəfindən nəql edilməsində maraqlı olan Freydin öz əlyazmaları, məktubları, ilkin əsərlərini məhv etməsi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən onun özü haqqında həqiqətin elə

---

²⁷ Moi, T. ‘From Femininity to Finitude: Freud, Lacan, and Feminism, Again’ Signs // Journal of women in culture & society. Spring, – 2004, Vol. 29. Issue 3. – s. 849

özündə qalma istəyi ilə izah olunsada, onun motivləri müəmmali olaraq qalır. 1836-cı ildə Sveyqə yazdığı məktubda Freyd bu barədə öz fikrini belə ifadə edirdi: *“Bioqrafiya yazan hər kəs yalan, gizlətmə, riyakarlıq, hətta öz anlamadığını gizlətməyə məhkumdur. Ona görə də, bioqrafik həqiqət mövcud deyil, əgər olsaydı belə, biz ondan istifadə etməyəcəkdik”*²⁸.

Lakan üçün Edip kompleksi subyektin simvolik qaydalara uyğunlaşmasının alleqoriyasıdır. Bu, həm insana, həm qanuna, həm də cinsi fərqlərə aid bir məsələdir. O, qeyd edir ki, şəxsin cinsi insan münasibətlərinin bütün sahələrində onun mövqeyini təyin etmək üçün fundamental bir dayaq nöqtəsidir. Başqa sözlə desək, Lakan üçün Edip kompleksi sadəcə məzmun, insan mövcudluğunun həqiqəti deyil, identifikasiya məsələsidir.

Lakan qeyd edir ki, Freydin təhtəşüür konsepsiyası ona nəsillərdən keçmiş və onun içərisində özünə yer ayırdığı humanizm ənənələri ilə ziddiyyət yaradır. Freydin son məqsədi terapevtik müalicə vasitəsilə mənəni bərpa etməkdirsə, Lakan təhtəşüürün statusuna buraxılmış bir an kimi yanaşır. Lakana görə, şüuraltı heç bir temporal strukturla çərçivələnmə bilmədiyi üçün onu təyin etmək heç bir yolla mümkün deyil. Əksinə, o, intuisiya anında peyda olur, hər hansı bir nəticəyə gələndən sonra isə qeybə çəkilir.

Lakan üçün dil və obrazlar arasında səbəb-nəticə əlaqəsi var. Amma obrazlar dili mümkün edən mənbəni (obrazlılığı) yaradır. Şəxsin özünü unitar bir obyekt kimi görməsi vizual bir repressiya təəssüratı yaradır. “Mən” burada həm nəzarətçi, həm sərbəst, həm də nəzarət olunandır. Freydin psixoanalizlə ədəbiyyatın anlaşılmaz mürəkkəb problemlərinin olduğunu düşündüyü nöqtədə Lakan ədəbiyyatın daxilində bildiyindən daha artıq məlumat verən mürəkkəb, çoxtəbəqəli dilin “toxumlarını” axtarır.

Lakan öz “ayna vəziyyəti” adlandırdığı nəzəriyyəsinə uşaqlıq dövründə şəxsin öz əksini görərək özünü tanıdığını, güzgü kimi isə başqalarının, xüsusilə, uşağın anasının ona olan münasibətinin nəticəsi olduğu fikrini irəli sürür.

---

²⁸ Phillips Adam, Darwin's worms / A.Phillips. – London: Faber and Faber, – 1999, – s.85

Barts üçün əsas obyekt dərinliyində açılmasını gözləyən obyektidir, müqavimət göstəriləcək, yerini dəyişəcək ideoloji qurumdur. 1968-ci ildə müəllifin ölümünü bəyan edən müəllif kimi, Bartsın avtobioqrafik obyektini onun əsl şəxsiyyətinin eynisi deyil, onun identifikasiyasının müxtəlif, fərqli formalarına qeyri-müəyyən əlavələrdir.

“Bu kitab “etiraflar” kitabı deyil. Və bu, onun qeyri-səmimi olması demək deyil. Məsələn burasındadır ki, bizim bu gün bildiyimiz dünən bildiyimizdən fərqlidir. Bu fikir belə ümumiləşdirilə bilər. Özüm haqqında yazdıqlarım heç zaman son söz deyil: nə qədər çox “səmimi” olmağa çalışırsam, o qədər artıq izahatlar verməyə çalışıram və o qədər həqiqilikdən uzaqlaşırım”²⁹.

Bartsın fikrincə, subyekt keçmiş bir heykəl kimi bərpa etməklə xatırlaya bilməz. O, gələcəkdə hər hansı transsendent ideali da hədəf götürə bilməz. O, nümayişkaranə olaraq avtobioqrafik subyektini mövqelər və ya əvəzliliklər arasında bölür və iddia edir ki, insanın keçmişini onun özünü, öz identifikasiyasını müəyyən diskursda hissələrə ayıraraq yenidən quracağı bir ərazi deyil. Amma Bartsın keçmişini tamamilə inkar etdiyini desək, bu, düzgün olmaz. Keçmiş onun tərəfindən, sadəcə olaraq, mənanın imtiyazlı bir mənbəyi, identifikasiyanın təbii kökü kimi ideoloji funksiyalardan məhrum edilib Bartsın əsas məqsədi arzunu keçmişə köçürən nostalgiyaya müqavimət göstərməkdir. Əksinə, o, dilin daxilində sərbəst hərəkət edərək keçmişlə indi arasındakı fərqi yıxıb dağıdır və keçmişə, indiyə istinad etməyən diskursiv fraqmentlər yaradır. Həm keçmiş, həm də indi “burada, hal-hazırda” bərabərhüquqlu olaraq mətnin səthini yaradır.

Barts da Lakan kimi subyektini güzgüdə öz əksinə baxaraq, olduğunu yox, əks olduğunu, görmək istədiyini gördüyünü bəyan edir. O, söyləyir ki, əslində mənə aid olan mənim obraz əksimdir, mənim fantazmatikamdır.

Bartsın fikrincə, ardıcıl birmənalı «mən» uydurmadır. O, həmişə məsafədən, başqasının mövqeyindən baxılmalıdır.

---

²⁹ Barthes, R. Roland Barthes by Roland Barthes / R.Barthes. – London: Macmillan, – 2010. – s. 120

Maraqlıdır ki, Roland Bartsın diskurs, mətn, müəllif barədə fikirləri nəzəri fikrə, fəlsəfəyə, müqayisəli ədəbiyyata, antropologiyaya, sosiologiyaya, hətta fotoqrafiya və kinematoqrafiyanın tədqiqatına böyük təsir göstərmişdir. Onun əsərlərindəki bir çox ideyalar avtobioqrafik əsər olan “Roland Barts Roland Barts barədə” adlı yazıda birləşir. Bu əsərdəki ideya məğlubiyyətin realistik dərk edilməsi ilə onu təsvir etməyin estetik həzzindən qaynaqlanır. Nəzəri əsərlərində özünə arxayın, güclü görünən Barts avtobioqrafiyada zəif, utancaq, məsum, müdafiəyə ehtiyacı olan bir insan təsiri bağışlayır.

Barts öz qorxusunu biruzə verir. Öz sözlərinin onu gülüş, istehza obyektinə çevirə biləcəyi qorxusu, onun sözlərinin başqasının səslənməsi və bu səslənmənin fərqli olması barədə narahatlıq onu qorxaq və çəkingən edir, bütün Avropada tanınan, hörmət edilən yazıçının zəif tərəfini göstərir. Yazdıqlarının necə başa düşüləcəyi barədə gərginlik hiss edən zaman, o, çox zəifdir, o, bu nəticələrin geri qayıdaraq ona təsir edəcəyinə, qayıdıb onda necə əks-səda verməsinə nəzarət edə bilmir. Həyatındakı uğursuzluqları təhlil edən Barts uğurlardan danışmağa keçərkən onun diskursu arxayın, özünə inamlı, sözlərinin yanlış anlaşılacağından ehtiyat etməyən bir kontekst yaradır. Əsərin əvvəlində sözlərinin necə şərh olunacağı barədə narahatlıq ifadə edən Barts yazmağın oxuma zamanı yayındırıcı olmasına eyham vurur. Uğursuzluq qorxusu “təxəyyül” adı ilə örtülür. Yazmaq onu utanmaq hissindən yayındırmır, o, utanmaq hissənə bir ad qoyur. Barts müəyyən edir ki, yazdığı hər şeydə, hətta əminliklə yazdıqlarında da, onu mühakimə etməyə imkan yaradacaq nəşə var. Sözləri nə qədər dəqiqliklə seçdiyindən asılı olmayaraq sözlərində açılmamış nəşə olacaq və bu da onu gücsüz edəcək. Avtobioqrafiyadan çıxan ümumi nəticə hər kəsin vaxt keçdikcə axmaq vəziyyətində olma təhlükəsi ilə qarşılaşmasıdır. İkinci bir fikir isə bu vəziyyətin əsas həyat axarından yayındırmaq xüsusiyyətinə malik olmasıdır. Bunların nəticəsi olaraq Barts bildirir ki, utanc təxəyyül adı ilə ört-basdır edilsə də, utanc olaraq qalır. Beləliklə, sənət və etika qarşı-qarşıya gəlir. Uğursuzluğa düçar olma qorxusu, öz həyatını başqaları üçün yazma və onu özü üçün oxuma çəkingənliyi etik məsələ, bu çəkingənliyin qoruma instinkti

yaratmaqla təxəyyülün köməyinə qaçması isə sənət işidir. Barts qeyd edir ki, öz yazdığını oxuma qorxusu öz həyatını oxumaqdan çəkindiriyi üçün dəf edilir.

Bartsın yazdığı “Fantaziyada sən özünü yaradırsan” ifadəsi onun bir çox məsələlər barədə doğru yazmadığı barədə şübhələr yaradır. O, həmçinin qeyd edir ki, avtobioqrafiyanı yazarkən biz həqiqət olan özümüzü deyil, təxəyyül məhsulu olan özümüzü təqdim edirik və bu bizim həqiqi özümüzü dəyişir. Belə çıxır ki, şəxsin özü barədə olan ideyaları yalançı identifikasiyalardır və avtobioqrafiya romanın bir formasıdır.

Avtobioqrafiyanın paradoksu, xüsusilə Bartsın əsərinin nümunəsində ondan ibarətdir ki, bir müəllifin avtobioqrafiyası müəllifsiz avtobioqrafiyadır. Avtobioqrafiya dil vasitəsilə həyatı yaradır. Bartsın avtobioqrafik əsəri isə həqiqət olan təxəyyüldür. Çünki onun əsas məği həqiqət və ya təxəyyülün araşdırılması deyil, mətnin oxucu tərəfindən necə qəbul olunmasıdır.

Ümumilikdə, poststrukturalizm, dekonstruktivizm və müasir psixoloji nəzəriyyələr avtobioqrafiyada müəllifin statusu barədə mürəkkəb və ziddiyyətli fikirlər irəli sürüblər. Derrida, Barts, Pol de Menin fikrinə görə, məndəki protaqonistin müəllifə heç bir aidiyyəti yoxdur. Oradakı avto (mən), bio (həyat) təxəyyülün məhsuludur. Yerdə qalan graphy (mətn) isə dekonstruksiya olunmalıdır. Yuxarıda adları çəkilən yanaşmaların hər biri yeganə düzgün oxunuşun olmadığını iddia edir. Hər bir konkret oxuma isə oxucu və mətni bir vahidin iki aspekti kimi qəbul edən oxuma dialektikasından asılıdır. Faktiki olaraq, məndən oxucuya heç nə keçmir, müəllifin nəzərdə tutduğu məna oxucuya mexaniki olaraq təsir etmir. Mətnlə təmasda olan oxucu dünya haqda bildiklərini mətnin şərhinə tətbiq edir. Avtobioqrafiyada öz yazdıqlarını oxuyan müəllif yazdığı zaman malik olduğu informasiya, dünyagörüşü kontekstində keçmiş əhvalatları şərh edir.

Mişel Fuko hər bir şeyin şərhədən ibarət olduğunu iddia edir. Onun bu fikri sosial elmlərdə bir çox yeni yanaşmalara gətirib çıxarmışdır. Daha dəqiq desək, bu ideya sözlər və onların ifadə etdikləri konsepsiyalar arasında münasibətləri dəyişmişdir. Digər tərəfdən, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, tarix, antropologiyada belə bir

konsensus əldə edilir ki, tarix və ədəbiyyat real faktlara deyil, mətnlərə əsaslanır. Mətnlər isə həmişə şərhdən ibarət olur ki, bu da o deməkdir ki, tarixinin hadisələri qələmə alması, ictimai tədqiqatçının sosial strukturu təhlil etməsi reallıq deyil, şərhlərdir. Bu interpretasiyaları oxuyarkən faktlar haqqında deyil, münasibətlər barədə informasiya əldə edirik. Avtobioqrafiyanın poststruktural təhlili mədəniyyətləri, fərdi psixologiyaları öyrənmək üçün geniş imkanlar yaradır. Poststruktural tənqid, xüsusilə Fuko, iddia edir ki, öz avtobioqrafiyasını təqdim edən müəllif özünü kollektivin, tarixi şəraitin bir hissəsi kimi deyil, bir subyekt kimi görməlidir. Onlar Çin, Hindistan, Yapon avtobioqrafiyalarını real avtobioqrafik subyektivliyin olmaması baxımından həqiqi avtobioqrafiya saymır.

Avtobioqrafik layihə müəllifin oxucuya həyat, baş verənlər, onun bunlara münasibətini bildirmək üçün yazdığı əsərdir. Hadisələr müxtəlif oxuculara olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə fərqli görünə bilər. Amma şərhə əsas diqqət mərkəzində olan bu deyil. Mətndən kənarında mətnə daxil edilməmiş nəşə var. Hər bir yazıçıya məlumdur ki, bəzi hisslərə, gözəl başa düşülən, hiss edilən bəzi məqamlara söz donu geyindirmək hər zaman mümkün olmur. Müəllif öz həyatını faktlara əsaslanaraq təqdim edərkən, söyləmək istədiyinin heç də hamısını dilə gətirə bilmir. Həyat hekayələri ciddi mətnlərdir. Onlarda postmodern yüngüllüyü, identifikasiya oyunları yoxdur.

Poststrukturalizm iddia edir ki, avtobioqrafiyaların təhlilində nəzəriyyələr sadəcə olaraq işləmir. Burada ən yaxşı yol hadisələrin özünü sağlam düşüncəylə, təcrübəylə təhlil edib, onlardan çıxan nəticələri ümumiləşdirməkdir. Daha geniş konsepsiyalardan isə yalnız lazım olanda, həm də onları nəzəriləşdirmədən istifadə etmək lazımdır.

Fred Uaynşteyn “Süqutdan sonra tarix və nəzəriyyə”³⁰ kitabında psixoanaliz, sosioloji şərh və sair nəzəriyyələrin mənasız, çox zaman məzmunuz olduquna eyham vurur. O qeyd edir ki, Hitlerin hakimiyyət əldə etməsi hər hansı bir fəvqəlnəzəriyyədən istifadənin nəticəsi deyil. Biz istəsək də bu prosesi vahid bir nəzəriyyədə təqdim

---

³⁰ Fred Weinstein. History and Theory after the Fall. An Essay on Interpretation. Chicago University Press, – 1990

edə bilmərik. Çünki bu müxtəlif vəziyyətlərin bir araya gəlməsidir və hər hansı bir ümumiləşdirmə cəhdi heç bir müsbət nəticəyə gətirmir. Fərdi həyatlar unikaldir və hadisələrin cəmindən ibarətdir. Trivial səslənsə də, iki eyni həyat yoxdur. Avtobiografiya realizminin əsas xüsusiyyətlərini yalnız kifayət qədər ümumiləşmiş tezislərlə ifadə edə bilərik: 1. Hadisələri təqdim edən mövqeyi istinad edilən reallığın özüdür; 2. Oxucuların mövqeyi burada koqnitiv deyil, qəbuledici alətdir; 3. Mətnin mövqeyi müşayiət edənlə istinad edilən arasında pəncərədir.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“Avtobiografiya və hermenevtika”** adlanır.

Sosial kontekst avtobiografiyanın öyrənilməsi üçün dinamik çərçivədir. Onun quruluşu və dəyərlər sistemi müəllifin tarixi vəziyyətlə formalaşan sosial və mədəni ənənələrini konkretləşdirir. Bu ənənələrin yaratdığı ekspozisiya vasitəsilə avtobiografiya müəllifləri reallığı qəbul edir və ona uyğun olan həyat və bu həyatın hekayətini yaradır. Qadamerin hermenevtik şüur anlayışı Rikörün tənqidi hermenevtikası müəlliflərin öz əsərlərində öz həyat hekayətlərini yaratmasını, özlərini yenidən kəşf etməsini təmin edən interpretasiya fəaliyyəti kimi, demək olar ki, tədqiq olunmamışdır. Altı nəfər qədim Roma katolik keşişindən öz həyatlarını bir neçə dəfə təsvir etmək xahiş olunub. Təcrübə göstərib ki, hər növbəti hekayədə danışan keşiş sərbəstləşdikcə onun qəhrəmanı da sərbəstləşir, daha azad fikirlər irəli sürür. Müəllifin psixoloji vəziyyəti qeyri-iradi olaraq onun qəhrəmanına da təsir edir. Hal-hazırkı əhval ruhiyyə, ictimai, fərdi, psixoloji vəziyyət şüurla şüuraltı arasında şəffaf bir körpü yaradır, keçmiş hadisələrə təsir göstərərkən onların dəyişkən interpretasiyasına səbəb olur. İndiki zaman, hal-hazırkı eqo retrospektiv baxışı yönəldən və təyin edən əsas amil kimi çıxış edir.

Hermenevtika digər interpretasiya formalarından fərqlənir. O, mətnə dəyişilməz işarələr yığını kimi yox, oxucu ilə gözəgörünməz bir diskurs nümunəsi kimi baxır. Mətn yalnız bitmiş bir tamlıq yox, həm də həmişə kimin üçün isə açıq olan bir məkandır. Mətnin bu gözəgörünməz ölçüsü onun «dünya»sıdır, bu dünya oxucu üçün mütləq yox, mümkün olan bir dünyadır. Mətnin şərhində son addım mənanın

oxucu tərəfindən yenidən anlaşılması və özü üçün izah edilməsidir ki, bu da tədqiqata şəxsi izah, fərdi münasibət gətirir. “Dialoji vəziyyət” konsepsiyası, mətnin modeli, mətnin “süjetləşdirilməsi” (Rikörün terminidir) bu gün zahirən bir-birindən uzaq məqsədlər arasında nəzəri əlaqə yaratmağa çalışır. Bu məqsədlərdən biri insanın məğzini simvollar strukturu kimi izah etmək, digəri isə sosial hadisələri mürəkkəbliyini qoruyan dərin semantikadır.

Haydeggerin ideyalarını inkişaf etdirən Qadamer varlığın dil vasitəsilə mövcud olduğunu iddia edir. Dilin vasitəsilə biz dünyanı öyrənirik. Qadamerin fikrinə görə, biz heç zaman tarixi əsəri onun müasirlərinin gördüyü kimi görmürük. Konteksti və müəllifin məramını bilmədən, illər keçdikcə dəyişən şərhlərin təsirinə məruz qalmış oxuma orijinaldan çox uzaq olur. Tarixi əsərlərə yanaşma özünüanlamanın həqiqətidir, yəni insan hər bir hadisəyə özünün həqiqətləri prizmasından yanaşır.

Əsəri yazandan və ya kiminsə yazdığı mətni oxuduqdan sonra mətn bizi yönəldir. Sonda biz təkcə mətni deyil, həm də özümüzü daha yaxşı anlayırıq. Əvvəlcə yad görünən kontekst sonradan daha geniş və dərin mənənin yaranmasına gətirir. Hər hansı bir mətn keçmişlə indi arasında dialoqdur.

Canlı həyat hekayəsi nə keçmiş xatirələrin yığınıdır, nə də bədii əsər. O, tarixlə ədəbiyyat arasında epistemoloji vasitəçi yerini tutur. Tarix kimi o, “baş vermiş” hadisələrə sadıqdır, ədəbiyyat kimi isə bədii vasitələrdən, texnikadan istifadə edə bilir. Həyat təsvirində ifadə olunan keçmişlə indi arasında labüd münasibət onun keçmişin dəqiq təsviri olmadığını iddia etməyə əsas versə də, faktlar göstərir ki, bir çox dəyişikliklərə baxmayaraq, keçmişlə indi arasında əlaqə, transformasiyalar vasitəsilə qurulmuş özünüidentifikasiya mövcuddur.

Birincisi, biz bioqrafiyanı onun sosial strukturuna nəzərən izah edirik, ikincisi, sosial strukturu onun tərkib hissələrinə bölərək onların fərqlərinin həyatı üçün fərqli çəkirlərini və mənasını təyin edirik. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə süjet hadisələrinin düzülüb hekayə yaratmasıdırsa, ictimai təhlil anlamında süjetləşmə sənədlərin və sosial strukturların sosioloji konsepsiyalar vasitəsilə düzülməsinə

təmin edən birləşdirici əməliyyatdır. Beləliklə, süjetləşmə tədqiqatçı tərəfindən təmin olunan şərhədiçi prosedurlardır.

Qadamer “Həqiqət və metod” kitabında sorğu-sualın ən yaxşı interpretasiya metodu olduğunu yazır. Kollinqvud isə öz məqalələrinin birində söyləyir ki, insan nə qədər aydın danışarsa-danışsın, nə qədər açıq yazarsa-yazsın, onun fikrini dediklərindən və yazdıqlarından öyrənmək mümkün deyil. Onların mənasını anlamaq üçün bu yazılanların və söylənilənlərin hansı suala cavab kimi verildiyini təyin etmək lazımdır. Müəllif öz hekayəsini bu sualı açıq-aşkar qeyd etmədən söyləyə bilər. Onda şərhçi özü bu sualı bərpa edib yerinə qoymalıdır. Avtobiografiyanın ilk səhifələrində bu sual qeyri-müəyyən və qaranlıq olsa da, getdikcə aydınlaşır və gözləntilər daha anlaşılan olmağa başlayır.

Anlama və şərh hermenevtikanın əsas konsepsiyaları olaraq müxtəlif mətnlərin təhlilində açar məfhumlar rolunu oynayır. İnsan ona yad olan hər hansı bir şeyi öz identifikasiyasının bir hissəsi olacaq məqama qədər anlaya bilər. Hər hansı bir hadisə və ya şəxs subyektin özünüdərkində heç bir rol oynamırsa, o, insanın həyat tarixinə, onun zaman və məkanına daxil olmur. Dünya ilə təmasda toplanan təcrübələr heç də təsadüfi deyil. Avtobiografiya hermenevtikada müəllifin həqiqətə nail olma cəhdi, daha dəqiq desək, özünü anlama ilə həqiqi mən arasında münasibətlərin təbiətini müəyyən edən mətn kimi qiymətləndirilir. İnsan özü haqda yazarsa, bu yazı ona təsir edib onu müəyyən mənada dəyişirsə, həyatında baş vermiş hadisələrə başqa perspektivdən yanaşmağa sövq edirsə, bu insanın dinamik şəxsiyyətinin həqiqətidir.

Hermenevtik təcrübə bizim görüşlərimizi genişləndirir və keçmişdəki hadisələri başqa cür görmək şəraiti yaradır. Bu səbəbdən də o, öz təbiətinə görə inkaredicidir. O, ənənəvi və məhdud görüşləri inkar edir. Avtobiografiya yazıçısı keçmişdəki hadisələri və insanları, həyatının sonrakı mərhələlərindəki insanların və hadisələrin təsiri ilə yeni perspektivlərdən qiymətləndirir və bu zaman bəzi şeyləri nəzərdən qaçırır. Bu inkarı Hegel “Şərtlənmiş inkar” adlandırır. Bu inkar əvvəlki münasibəti yeni, daha geniş baxış perspektivindən sadəcə olaraq rədd etmək deyil. Əgər keçmiş hadisəyə yeni baxış varsa, bu, məhsuldar, dialektik və inkar edən yanaşmadır. Qadamerin

fikrinə görə, trivial təcrübələr insanı təcrübəli etmir. Yeni təcrübələr insanın dünyaya baxışlarını genişləndirir. Hegelin fikrincə, təcrübələrin dialektikası özünü dərk etmə ilə sona çatır. Qadamer təcrübəli insanın hər şeyi bilən yox, əksinə, tam qeyri-doqmatik, yeni təcrübələrə hazır, yeniliklər öyrənməyə həvəsli biri olduğunu söyləyir. Hermenevtik təcrübəyə əsasən, heç nə yenidən eynilə təkrarlanmır. Biz adət etdiyimiz şeyləri yeni kontekstdə görürük. Avtobioqrafiya hermenevtik təcrübənin insanın öz həyatının mimetik təsviri timsalında keçməsidir. Burada həyat orijinal, avtobioqrafiya isə onun təqdimatıdır. Tanıma sevinci, bizim bildiyimizdən daha artıq öyrənməyimizdir. Qadamerin fikrinə görə, sənət əsəri orijinalın surəti yox, onun şəklidir. Əsərin yazılışı və oxunuşu zamanı original ex post facto kimi yaranır.

Avtobioqrafiya və identifikasiya şəkil və orijinal arasındakı əlaqənin təbiətinə uyğun hermenevtik məntiqə malikdir. Avtobioqrafiyada biz özümüzü tanıyıyıq və eyni zamanda özümüzü yaradıyıq. Avtobioqrafiyanı yazan vaxt hermenevtik təcrübə bizi tamamilə başqa tərzdə göstərir. Rikör zaman və təhkiyə arasında üçqat mimesis konsepsiya təklif edir. Aristotelə görə, poetika sadə surət deyil, inikasdır. 1984-cü ildə dərc olunmuş əsərində Rikör yazır: “*Əgər biz mimesisi “inikas” kimi qəbul etsək, əvvəlki reallığın surətinə tamamilə əks olan bir şeylə qarşılaşacağıq və bu zaman sadəcə inikasdən deyil, yaradıcı inikasdən danışmağa məcbur olacağıq*”³¹. Tədqiqatçının təklif etdiyi üç mimesisdən birincisi müəllifin yaşadığı zaman onun öz həyatını başa düşməsidir. Yaşadığımız zaman həyatımız, Haydeggerin söylədiyi kimi, tematikləşmir, bir şəkil deyil, süjetsiz, fraqmentar proses kimi mövcud olur. Bizim həyatımız barədə fraqmentar təsəvvürümüz ikinci mərhələdə poetik tamlığa çevrilir, mətnləşdirilir. Süjetləşmə prosesində epizodları fraqmentləri bir tamlığa çevirməklə hadisələri hekayəyə çevirməkdir. Rikör qeyd edir ki, mimetik fəaliyyət surətçixarma deyil. O, yazır ki, müəllif öz fraqmentar xatirələrini, həyat hadisələrini mənalı, süjetli bir tamlığa çevirərkən həyata nəşə

---

³¹ Ricoeur, Paul. *Time and Narrative* / P.Riceur. – Chicago, University of Chicago Press, – 2006. Vol. 1. – s. 65

yeni bir şey gəlir. Süjetləşmənin inikası nəticəsində “özü-özündə olan həyat” “özü üçün həyata” çevrilir. Bu zaman həyat başına gələnləri özünə danışan eqonun müəllifin həyatı hekayəsinə dönür. Bu yolla fraqmentar təqdimatı sənət əsərinə çevirir və bu da müəllifin özü üçün hermenevtik təcrübənin potensial stimulu kimi çıxış edir. Qadamerin fikirlərinə istinadən təhlil etsək, belə qənaətə gəlirik ki, əvvəlcə yalnız müəllifin mülkiyyətində olan bu hadisələr və epizodlar həmin transformasiyadan sonra ümumi mülkiyyətə çevrilir və beləliklə, müəllifin özündən daha uzunömürlü və hətta ölümsüz olur. Qadamer deyir ki, *“fracmentar hadisələrə bir struktur vermək o deməkdir ki, əvvəl mövcud olan artıq yoxdur. Həmçinin nə mövcuddursa, nə özünü sənət əsərində göstərsə, davamlıdır və həqiqətdir”*³².

Amma təhkiyə prosesi burada bitmir. Hekayə söylənir, qəbul edilir, müəllif identifikasiyasının bir hissəsinə çevrilir. Müəllif bu yeni dərkətməni öz həyatına tətbiq etməyə başlayır. Bu artıq inikasının növbəti mərhələsidir və Qadamer bunu həyatın yenidən dərk edilməsinin başlanğıc mərhələsi kimi səciyyələndirir.

Bu paraqrafda həmçinin dilin pragmatik tərəfi, onun psixologiya ilə bağlılığının xüsusi bir diskurs yaratdığı qeyd edilir. Tərcümə olunmuş və ya adaptasiya edilmiş əsər orijinaldan fərqli effekt gücünə malikdir. Bu effekt əvvəlkindən zəif də, güclü də ola bilər. Amma əsas diqqəti cəlb edən cəhət onun mütləq fərqli olmasıdır. Tərcümədə yaranmış fərqlər iki dilin təsvir və ifadə resurslarının, şərhlərdəki uyğunsuzluqlar isə şərhədən təcrübəsi, maraq dairəsi, dəyərlər sistemindən doğan meyarların əsasında formalaşır. Müxtəlif dillərin daşıyıcılarının fərqli düşünmələrinin səbəbi bir zaman insanların əsrlər boyu yaratdığı dilin geriye onların psixologiyasına təsir edərək bütövlükdə xalqın düşünmə tərzini formalaşdırma gücünə malik olmasıdır.

Beləliklə, avtobioqrafik diskursda tərcümə ilə bağlı yarana biləcək anlaşılmazlıq müəllifin ifadə etdiyinin tərcümə dilində tam çatdırmağın imkansız olması baxımından daha qabarıq şəkildə görsənir. Kulturoloji fərqlər avtobioqrafiyanın dərk edilməsini nə

---

³² Gadamer, H.G. Truth and Method / H.G.Gadamer. – Seabury Press, – 1975. – s. 35

qədər çətinləşdirirsə, tərcümə də bəzən avtobioqrafik məqamların, xüsusilə psixoloji tərəflərini anlaşılmaz edir.

Fəslin **“Avtobioqrafıyaya konseptual yanaşma”** adlanan paraqrafında həyat hekayələrinin fəlsəfəsindən danışılır. Ceyms Olni də daxil olmaqla, tənqidçilərdən bir çoxu tədqiqata avtobioqrafıyanın autos (özü), bios (həyat) və graphe (yazı) kimi üç tərkib hissəsinin müzakirəsindən başlayır. Bu üç elementin qarşılıqlı münasibətindən həyat yazısı, özünütəsvir, avtobioqrafıya kimi bir sıra neologizmlər yaranıb. Amma bizim də gəldiyimiz qənaətə görə, avtobioqrafıyanı bir və ya bir neçə sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Əgər bu əsərləri həyat təsviri adlandırsaq, özünün həyatını yazmaq fikri yaddan çıxır, öz həyatını yazmaq kimi qiymətləndirsək, bütün həyatı təsvir etmək labüdlüyü arxa plana keçir. Löjen və Olninin avtobioqrafıya janrı sahəsində məhsuldar işlədikləri yetmişinci illərin əvvəllərindən müxtəlif təriflər, fərqlər və terminlər meydana çıxmışdır. Fərqlər əsasən təhkiyəçiylə yazıçı, yazıçı ilə yazı, təhkiyəçi və protoqonist arasında müəyyən olunurdu. Bütün bu münasibətlər bədii əsərlərdə daha aydındır. Hər kəs bilir ki, əlinə qələm alan yazıçı yazı zamanı özü yox, başqa bir şəxsdir və əsl reallığa yox, təxəyyülün məhsulu olan gerçəkləyə əsaslanır. Qerard Jenet avtobioqrafıyada müəllif, təhkiyəçi, mətn, diskurs, əsas qəhrəman arasındakı qarşılıqlı münasibətlərinin fəlsəfi, psixoloji, kulturoloji cəhətdən mürəkkəb və çoxtərəfli olduğunu geniş təhlil etmişdir.

Tarixi, avtobioqrafik və bədii əsər arasında fərqlərdən danışarkən Jerar Jenet qeyd edir ki, tarixi və avtobioqrafik əsərlərdə təhkiyəçi ilə müəllifin qarışıq salınması adi bir haldır. Bu, o demək deyil ki, avtobioqrafıyada təhkiyəçi, protoqonist və müəllif eyni bir məfhumdur. Məsələn, Bencamin Franklinin “Avtobioqrafıya”sında təhkiyəçi müəllifin təhkiyəçi münasibətini ifadə edən səsdır və Bencaminin uşaqlıq, gənclik illərindən danışır. Protoqonist ailəsində on yeddi uşağın on beşincisi olmuş, adi nəşriyyat işçisindən vitse-prezidentliyə qədər yüksəlmiş Bencamin Franklindir. Yazıçı isə Amerika maarifçisi, alimi, siyasi xadimi Bencamin Franklindir. Bədii əsərlərdə bu üç tərəf arasında əlaqələr uzaq, avtobioqrafıyalarda isə yaxın və möhkəmdir.

Jerome Bruner Ceyms Olninin fikrinə yaxın bir ideya irəli sürür. O, deyir ki, bizdən özümüzü tərifini verməyi xahiş etsələr, biz təəccüblənər, çiyinlərimizi çəkər və nə söyləyəcəyimizi bilmərik. Avtobioqrafik obyekt, avtobioqrafiyada həyat konsepsiyasını təyin etməyə çalışan tənqidçi də elə eyni müəmma və çətinliklə qarşılaşır və çox vaxt da “avtobioqrafiyaya tərif vermək mümkün deyil” fikri ilə ümumiləşdirmələrdən çəkinməli olur. Elə avtobioqrafiyanın “özü”, “həyat”, “yazmaq” elementlərini əhatə etməsi və bu elementlərdən hər birinin problematik olması məsələnin nə qədər qarışıq olduğunu əvvəlcədən xəbər verir. Hər hansı bir əsər avtobioqrafiyanın bariz əlamətlərini özündə cəm edə və eyni zamanda avtobioqrafiya üçün heç cür səciyyəvi sayıla bilməyən cəhətləri əhatə edə bilər. Bəzən mətnin avtobioqrafiya olub-olmadığını təyin etməkdə tənqidçi çətinlik çəkir. Hər bir avtobioqrafiyada ön planda kulturoloji, fəlsəfi, psixoloji, linqvistik məlumat olur. Əksər hallarda müəyyən hazırlıq olmadan avtobioqrafiyanı oxuyub başa düşmək və şərh etmək mümkünsüz olur. Tək bir tənqidi yanaşmanın şərhə də hər zaman yetərli hesab edilə bilməz. Psixanalitik yanaşma bəzi vacib ictimai-tarixi elementləri nəzərdən qaçıra bilər. Formalist yanaşma mətnə bir sənət nümunəsi kimi baxaraq, onun daxilindəki əhəmiyyətli kulturoloji, fəlsəfi və digər məzmunu cəhətlərə məhəl qoymaya bilər.

Ceyms Qudvin qeyd edir ki, avtobioqrafiya ictimai fikrə və ictimai-siyasi tarixə əvəzolunmaz töhfə verir. Çünki o, başqa yolla ictimaiyyətə birbaşa müraciət etmək imkanı olmayan və ya bu imkanı olub istədiyi məsələlərə toxuna bilməyən fərdlərə istədiklərini yazıb nəşr etdirmək imkanındır. Frantz Fanon “Yer üzündən qopmuş”³³ məqaləsində yazır ki, insanlar davamlı olaraq özlərindən kim olduqlarını soruşur. Marginal mədəniyyətlərdə, mühacir cəmiyyətlərində bu sual daha tələbkar səslənir və cavab tələb edir.

Nəticədə tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

---

³³Frantz, Fanon. “The Wretched of the Earth”<https://groveatlantic.com/book/the-wretched-of-the-earth/>

Avtobioqrafiya mürəkkəb, çoxtərəfli, müxtəlif yanaşmalar, təhlilində müxtəlif elm sahələrinə aid metodların tətbiqini tələb edən bir janrdır. Bu janrın tədqiqatları keçən əsrin əllinci illərindən sonra başlamışdır.

Avtobioqrafiyalar faktlarla estetik formanın üzvi sintezidir və ona yaxın olan janrlar bioqrafiyalar, memuarlar, səyahət, yol qeydləri, gündəliklərdən süjet tamlığı, xronoloji ardıcılıq, vahid ideya, tematik müəyyənlik, özünüidentifikasiya, dövr, ətraf haqqında təfərrüatlı məlumatların hamısını özündə birləşdirməsi ilə fərqlənir. Həyat hekayələrində səmimilik anlayışı çox nisbidir. Bədiiliyin təminatı naminə yazıçı öz keçmişindəki hadisələrə seçkili yanaşır, bəzən isə keçmişindəki hadisələri onların baş verdiyi kimi deyil, onun onların baş verəcəyini istədiyi kimi təsvir edir.

Avtobioqrafiya yazan müəllif başına gələn hadisələri, hisslərini, gözləntilərini təsvir etməklə bir növ özünü təhlil edir və çox vaxt gözləmədiyi cəhətləri aşkara çıxarır. Obyektiv qiymətləndirici rolunda olan yazıçı öz səhvlərində başqalarını, ətraf mühiti, şəraiti deyil, məhz özünü günahlandırır və səhvlərini səmimi etiraf edir.

Avtobioqrafiyalarda etiraf özünəməxsus yer tutur, xronotop kateqoriyası həmişə diqqət mərkəzindədir, retrospektiv baxış, müəllifin keçmişdə baş verən hadisələri başqa cür, artıq zaman keçdiyi üçün qərəzsiz, soyuq təfəkkürlə qiymətləndirməsi əsas cəhətlərdəndir. Avtobioqrafiyada məkan fərqləri də özünəməxsusdur. Mənsub olduğu mədəniyyəti tərək edib onu uzaqdan, daxildən deyil, kənardan izləyib qiymətləndirən müəllifin daha obyektiv qiymətləndirməsi gözlənilir.

Kişi avtobioqrafiyaları qadın avtobioqrafiyalarından həm forma, həm də məzmununa görə fərqlənir. Şərq adamının özünüidentifikasiyası ilə Qərb adamınki də bir-birindən fərqlidir. Avtobioqrafiya diskursu da həm roman diskursundan, həm də oçerkindən köklü şəkildə fərqlənir. Tərcümə və ya adaptasiya zamanı avtobioqrafiya roman tərcüməsi zamanı olduğundan daha çox itirir. Dekonstruktivizm, Hermenevtika, Strukturalizm və başqa yanaşmalar müəllifə və onun özünə münasibətinə fərqli izahlar verir. Formalistlər isə avtobioqrafiyada hissələrin mütənəsibliyini, dinamik təxəyyülü, dil süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini özünəməxsus

şəkildə şərh edir. Psixozanaliz avtobioqrafiyada müəllifin şüuraltısındaki alternativin təsvir edildiyi fikrini irəli sürür və onun real olan təhkiyəçidən fərqlənsə də heç də az əhəmiyyətə malik olmadığını iddia edir.

Həyat hekayələri bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Bunlardan ən birincisi və əsası müəllifin özünü təhlil edərək daha yaxşı anlamasıdır. Bu anlama vasitəsilə o, başqalarını da başa düşməyə nail olur və həyatındakı təcrübələrin özgələr üçün dərs olmasına, onların özünüdərkinə xidmət edəcəyinə səy göstərir. Bundan başqa, avtobioqrafiya özü sosial elmlərin bir metodu kimi istifadə edilir. Həmçinin ictimai elmlər həyat hekayələrinin stimullaşmış identifikasiya nəticəsində başqalarının problemlərini dərk edərək onların dərdinə şərik olmaq funksiyası da xüsusilə qeyd edilir.

Avtobioqrafik təhkiyə keçmiş hadisələrə bir quruluş, qayda gətirməkdir, müəllifin keçmişdə olduğu insanla indikin arasında qırılmaz bir xətt yaratmaqdır, keçmiş, indi və gələcək arasında əlaqə qurmaqdır, keçmiş hadisələrlə onların indi müəllif üçün kəsb etdiyi mənası arasında məntiqi əlaqə qurmaqdır.

Avtobioqrafik yazılar ictimai münasibətlərin fərdi şərhini kimi tədqiqatlar üçün əvəzsiz materialdır. Bu sahənin öyrənilməsi bir sıra antropoloji, kulturoloji məqamların aydınlaşmasına gətirən əhəmiyyətli nəticələr təqdim edə bilər.

Tədqiqatın əsas məzmunu aşağıdakı elmi məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Теория и типология литературной автобиографии // – Bakı: Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi axtarışlar jurnalı, – 2006. № 28. – s. 34-38.
2. История изучения автобиографии как литературного жанра // – Bakı, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elmi axtarışlar jurnalı, – 2006. № 30. – s. 233-235.
3. Avtobioqrafiya və diskurs // – Bakı, Filologiya məsələləri jurnalı, AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2013. №6. – s. 368-373.
4. Ərəb ədəbiyyatında avtobioqrafiya // AMEA, Ədəbi əlaqələr jurnalı, – 2013, 7-ci topla. – s. 124-129.

5. Classification of autobiographies by the author's self-identity // – Bakı, Ədəbi əlaqələr jurnalı, – 2013. 7-ci toplu, – s. 194-203.
6. Temporal and spatial influences on memory of autobiography writers // Conference: "Social perspectives on autobiographical memory", Aarhus, Danimarka, – 19-22 iyun, – 2013.
7. Autobiography – a discourse searching for an alternative // Conference: Beyond the subject, – Vienna University, – 31 oktyabr – 3 noyabr, – 2013 p.
8. Qadın avtobioqrafiyaları. Fərdi və kulturoloji identifikasiya // – Bakı, Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2014. № 1(89). – s. 322-325.
9. Avtobioqrafiyanın tədqiqatının ilk mərhələsi // – Bakı, Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2014. № 2(90). – s. 298-300.
10. Avtobioqrafiya və hermenevtika // – Bakı, Ədəbi əlaqələr, – 2014. №8. – s. 43-48.
11. Cultural aspects of autobiographies // İnternational Conference, – "Humanities in the İnternational Society"- II, Batumi Shota Rustaveli State University, – 24-26 October.
12. Avtobioqrafiyanın səciyyəvi cəhətləri və janr xüsusiyyətləri // Poetika. İzm, – 2014. – s. 223-230.
13. Temporal and Spatial Influences on Memory of Autobiographical Writers // – Makuhari, The Ninth ICCEES World Congress, – August 3-8, – 2015.
14. Çin ədəbiyyatında avtobioqrafiya // – Bakı, Ədəbi əlaqələr, – 2015. №9. – s. 29-34.
15. Cultural aspects of literary autobiographies // – Baku, Journal of Qafqaz University, Philology and Pedagogy, – 2015, №2, Volume 3. – s. 142-148.
16. Azərbaycan ədəbiyyatında memuar-avtobioqrafik janr // Beynəlxalq elmi konfrans, BSU, – Azərbaycan, – May, – 2016. – s. 181-183.
17. Culture and self-identity in Autobiographies // International Symposium on "Culture Dialogue of the Silk Road Countries", – – Erzurum. Türkiyə, 5-6th May, – 2016. – s. 166-169.

18. Auto-translation and Nabokov's autobiography // TradTerm, São Paulo, v. 28, Dezembro, – 2016, – p.76-88. www.usp.br/tradterm
19. Motives in Women's autobiographies // – Psihologie revistă științifico-practică, – 2018, nr. 1-2 (32) ISSN 1857-2502; ISSNE 2537-6276.
20. Həyat hekayələri və müəlliflərin epistemoloji dinamikası // – Bakı, Dil və ədəbiyyat, – 2018. №106. – s. 292-294.
21. Epistemological Aspects of Life-Writing // Sjani, – 2018. № 19. – p. 113-129. <http://www.sjani.ge/> 4.
22. Poet and activist: Medina Gülgün // <https://oxfordfeministepress.com/medina-gulgun/>
23. Power and Representation in Women's Autobiographies // Filosofija. Sociologija, – Lietuvos mokslų akademija, 2018. T. 29. № 4. – p. 230-238.
24. Days in the Caucasus. Book Review // – London, SLOVO, Volume 32, Issue 2. – p. 37-39.
25. Nostalgia in Autobiographies: Close Reading of Banine's Life-Writing // 世界文学研究论坛, 37, Forum for World Literature Studies, – 2020. – p. 37-53.
26. Self-identity in post-Soviet immigrants' narratives // – Anthropological Notebooks, – 2020. №26 (2), – s. 51-67.

Dissertasiyanın müdafiəsi 09 aprel 2022-ci il tarixində saat 14:00 Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 33

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 09 mart 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 16.02.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 93 711 işarə

Tiraj: 100